

ERRETORIKA GRAMATIKAREN GAINETIK: HIRIART-URRUTI ADIBIDETZAT

X. Altzibar

ATARIKOAK

1. Iragan hurbileko euskal idazle erretoriko batzuen lumari pindar eta su darie. Hizkuntzaren gramatika eta hiztegi pusketeria xotilki landuz, ohiko adierazpideak, joskurak eta doinua aldatu dituzte, irakurleen gogo atzeman nahian. Are gehiago: mintzaldiari indar emateagatik, gramatikako legeak hausteraino iritsi dira. Hitz lauzko idazle zenbaitez ari naiz, jakina, neurtitzetan onetsiago eta gertagarriago baita ohiz kanpoko mintzaira eta lege haustea. Gure lekuko nagusiaz gainera, aipa genezake Salvatore Mitxelena, Unamunoren pentsaera euskaraz isuri ziguna (*Unamuno eta Abendats*, 1957). Eta bilbotar filosofoa bera (idazle erretorikoa nonbaitik!), euskaraz idatzi izan balu.

Izatez, eta batzuetan egitez ere, idazleek badute gramatikarena baino lege nagusiagorik: sormenarena, idazkeraren askatasunarena, hegatsak damaien gozoarena. Edo pragmatikoagorik: mintzaldiaren adierazkortasunarena. Hortik beraz normatik urrunduriko mintzaira erabiltzeko joera, hizkuntza errebertitzekoa, hizkuntzaren legeak hausteko ausardia eta trebetasuna.

Hona, diodanaren erakusburu bat: “Etsairik gabeak” artikuluan (1897) Hiriart-Urruti apaiz kazetari gudukari alderdikari xuriak diosku ororekin adiskide ezin dela izan, gaiztaginekin esaterako (alabaina gorriak baitira harentzat gaiztagin horiek):

“Bertzalde, *ahal* bazinu ere, azken beltzean, etsairik gabe zure bizia iragan, ez lakikezu haizu; ez litake zuzen, ez eta zuhur. / Bakotxa guretzat baka-

rrik bagine mundu huntan, oraino nonbeit hor. (...). / Bainan ez baikira ordean bakotxa bederazka zoin gure gain. Gure zuzenetan elgar behar baitugu lagundu; esku eman elgarri. Ohoinak eta bertze gaizki-egileak behar baititugu elgarrek elgarren lurretarik urrundu.” (E 1897-1-15 “Etsairik gabeak”; ik. *Zezenak Errepublikan* 87).

Elgarrek formak gramatikan ez du egun lekurik (EGLUPB 68). Testuan ikus daitekeenez, idazlea hitz batzuk dobla eta errepika ari da (*bakotxa*, *gure*, eta bereziki *elgar*), efektu erretorikoaren bila. *Elgar* hitzaren errepikatze hori, ideia buruan iltzatzeko ez ezik *pathos* erretorikoaren adierazle da; hots, hizlariak sentitzen eta sentiarazi nahi duen emozioaren. Horregatik *elgarrek elgarren-en* orde *bakotxak gure* edo *zoinek gure* edo besteren bat jarri izan balu, ez zukeen hainbesteko indarririk izanen.

Ordea, argudia dezake norbeitetik, *elgarrek* egungo gramatikan lekurik ez badu ere, kasu aktibo normal gisa ageri dela HUK ongi ezagutzen zuen Ithurrirenean (G 33). Egia luke ...beste *elgarrenki* bat agertuko ez balitz (“aneiak, elgarrenki”, E 1435; ik. *-ki* atzizkiak mintzatzean).

Hona beste adibide bat, HUren mintzaira sortzailearen erakusle. “Sos berria dantzan” artikuluan, dirua behar gabe ez dela xahutu behar predikatze-ko —hots, kontsumismoaren kontra—, hona nola adierazten digun udan jendeak batetik bestera ibiliz eginiko gastua:

“Nork eztu ikusi, udan, iguzkiak sos berri gaixoari burua gainbehera erretzen diolarik; laneko jendeak zenbeit oren itzalean egoitearen gutizia behar lukelarik; nork eztu ikusi uda betean, eguerdi iriko bero saminaren erdiz erdi, *aiaino* doala sos berria; karrosa karrosaren gainean, mukurru beterik oro bide (...) gabe uzkaitezko heineraino? burutik oinetara saltsa bezala apaindurik; hedoi bat errautsetan joaki, joaki! Norat? Ontsa daki!

Errauts hura bera, bertzeak bertze, zer uste duzue dela?. —Lur xigor porroskatua? —Ez, Manex, ez. —Eta zer beraz?. — Galdatu ere be(har?). Sos berria. Zahar beldurrez urtzerat har...joaki; xehe-xehea bidean choz, karrosen eta zaldien azpian. Eho eta ora, izerdia ur...gatz beharrik ez; altxagarriak eta oro berak berekin; iguzkia su; itzulipurdika doala kantuz eta dantzan?” (E 1142 “Sos berria dantzan”).

Azpimarraturiko *har...joaki* honela azal daiteke: idazlea “urtzerat joaki” esatera doa eta, ustekabean, *joan* aditzaren hoskide den *joa*-ren laguna bila eta, *harjoa* (< harrak joa) *izan* / *eduki* esapide irudizkoarekin jokatu, edo *harjoa* izenondoarekin, jautzte harrigarri baten bidez esanahia aldatzen du. Berriz ere gramatika legeak bortxatuz, *harjoa* izenondoak edo izenak ezin onar baitezake *-ki* adizkien atzizki puntukaria.

Ohargarri denez, idazlea irudi bidezko mintzairaz eta umoreaz baliatzen da, ariketa literarioa dirudien testu honetan (eta artikulua osoan). Besterik da *Eskualdunako* irakurleek ulertzen ote zuten beti idazlearen mintzatzeko era hori, zeren, kasu honetan, solas berazko aurreko artikulua ulertu ez zutelako, *sos berria* zer zen azaldu behar izan baitzuen bigarren honetan: hots, eskutik eskura maiz aldatzen den dirua.

Erakusburu bi hauetan ikus dezakegunez, idazlearen xedeak eta mintzaira erretorikoak dira, nahiz bigarrenean tresneria estilistiko aberatsagoaz baliatzen den. Izan ere, Erretorika hitzaldia eraikitzeke jakintzat ez ezik antzetzat ere hartzen da, sentikortasunarekin jokatzeko duen artetzat. Hots, logika eta gramatikaren formalismoaz haratagokoa eta idazle eta irakurlearen elkar aditzean oinarritua: intuizioaz jokatzeko, idazleak sujeritu nahi dio irakurleari, eta honek antzematen daki hori. Hortaz adimenak lekua husten eta uzten dio sentikortasunari. Irakurleekiko elkar aditze horretan idazlearen *ethos* edo sinesgarritasunak, irakurleen begietan duenak, asko laguntzen du.

2. Honela bada, idazle onak direla hitzunik sortzaileenak uste baitut, eus-kara idatzi landu eta apainduaren bi alde bereiztea zilegi bekit: bata, erabilera estilistiko, sorkuntzazko, ez ohikoena. Bestea, gramatikaren legeen hauste berriazko edo transgresioena, hitzun gehienek —mintzaira arrunt, komundu eta anonimoan bederen— gramatika zuzentasunaren izenean onartuko ez lituzketenena. Gramatika zuzentasunaren kontzientzia izan badu hizkuntza eskolan ikasi duenak, eta askotan ez duenak ere; transgresioa, aldiz, gramatika legeak ezagututa, horiek jakinaren gainean haustea da.

Bada beste transgresio mota bat, haurrena, gramatika legeak jakin gabe baina logikatasun guztiz egina, adib. ume batek galdetzen dizunean “Eta zu nork *jai*o zaitu?” (“Zure ama nor da?”). Zeren gramatikak agintzen baitu “Zu nork sortu zaitu?” esan behar dela, eta debekatzen “Zu nork *jai*o zaitu?”. Eta sei bat urteko umeek badakite Parisetik ez datozeela, amak *zertzen* dituela, eta hori adierazteko mendebaldean *jai*o aditza dago (ez *sortu*), eta beraz, haiek diotenez, amak *jai*otzen ditu. Eskolak eta hiztegiek, ez logikak, aginduko die *sortu* aditzak nor edo nor-nork erregimena behar duela, eta *jai*o aditzak, ordea, ez duela nor-nork onartzen.

Idazleen erabilerara itzuliz, erabilera estilistikoaren eta gramatika lege-hausteen alde horiek biak ez dira elkarrengandik bereizterazak. Eta gainera estilistikotzat har daitezke gramatikaltasuna hausten dutenak ere. Beraz, izenburuaz den bezainbatean, “Erretorika gramatikaren gainetik” egokia denetz ez dakit xuxen. Esan nahi dudana da idazle erretoriko batzuek morfologia, hitz sorkuntza nahiz joskeran egin dituzten bihurketa edo transgresioen

gakoa ere erretorikan dagokeela. Baina agian “Estiloa gramatikaren gainetik” izenburutzat ematea egokiagoa izan daiteke, hemen aipatuko ditugun fenomenoak, *estiloa* estalki dutela lasaiago eta zabalago koka daitezkeelakoan.

Ongi dakizuenez, Erretorika zahar normatiboaren arabera, *elocutio* edo adierazkeraren arloan, hizkuntzari dagokionez, baziren lege batzuk: horien artean *variatio* eta hitz eta egitura ohargarriak eta ez ohikoak erabiltzea. Hiriart-Urrutik bere seminarioko ikasketetan ongi ikasi bide zuen Erretorika, hain zuzen 1885ean goi-mailako irakaskuntzatik kendu zutena Frantzian.

Hemen aipatuko ditugun erabilera bereziak hautatu egiten ditu idazleak. Eta ez arruntki erabiltzen, noiz edo behin baizik, askotan forma normalen ondoan edo haiekiko kontrastasunean. Urritasunak ematen die indarra, ez dira nonahi eta nolana erabiltzekoak. Zeren Hiriart-Urrutik, irakurleen gogoia atzemateko, mezua argitzen eta azaltzen baitu, hitz eta irudi bidez, sinonimia hartuz lanabes nagusi; horrela, testuinguru osoan ongi ulertzen dira haren hitz, lokuzio eta irudiak, testuinguru osoa baitaki lantzen trebeki. Eta predikatu nahi dituen ideiak irakurleari argitu ez ezik hizkuntzarekin jostatzen da.

3. Jean edo *Manex* Hiriart-Urruti (1859-1915) lapurtarra zen, Hazparnekoa, apaiza eta kazetaria. Ez bedi nahas haren ilobarekin (1927-1990), izen berekoa, apaiza eta kazetaria hau ere, *Herriaren* zuzendari ohia. Gure Hiriart-Urruti (HU laburduraz) *Eskualdunaren* idazle buruzagi izan zen¹. Kazeta hau 7000 lumero eta gehiago saltzeraino iritsi zen, bereziki haren eginahalei esker; beraz arrakastatua izan zen apaiz kazetagilea.

Euskal kazetaritzaren aitzindari eta idazle nagusietarik bat, orobat idazle bikain eta klasiko aipatua izan arren, ez dugu ezagutzen behar bezainbeste. J. Etxeparek haren idazkeraz ohar zorrotzak egin zituen². P. Lafitte izan da, batez ere, ondokooi ezagutarazi diguna. HUnen kazetalanen antologia saila hasi zuen 1941ean, eta handik 30 urtera beste bi argitaratu³. Bereziki aipagarria da 1971koaren sarrerako azterlana. Orainsuagokoa da Iñaki Caminorena⁴. Halere, Lafitte eta Caminoren antologietako artikulu guztiak elkar jota, haren

¹ *Eskualduna* (1887-1903) (1908-1915). *Eskualdun Ona* (1904-1907). HU 1891 ingurutsutik izan zen idazle buruzagi.

² Etxepare, J. (1915) “Jean Hiriart-Urruti kalonjea (1859-1915)”; in Charritton: 1984: 171-175. — (1925) “Jean-Blaise Adema jauna (1861-1936)”, *Lecaroz*, 1925; in Charritton: 1984 *Jean Etxepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak*, Elkar. I, Euskal Gaiak: 225-233.

³ Lafitte, P. (1944) *Zer eta zer*, Collection “Aintzina”, Baiona. — (1971) *Jean Hiriart-Urruty. Mintzaira, aurpegia: Gizon!*, Jakin (hitzaurrearekin). — (1972) *Jean Hiriart-Urruty. Zezenak Errepublikan*, Jakin.

⁴ *Jean Hiriart-Urruty. Gontzetarik jalgiaziak*, EEE, 1994.

idazlanen ehuneko % 10era ere ez dira iristen, HUK astero-astero idatzi baitzuen *Eskualdunan* 25 bat urtez eta ez iritzi artikulua bakarrik. Milaka dira haren kazetalaran, baina, hasteko, zein diren finkatu beharko litzateke, estiloa ongi ezagutuz, ez baitzuten ia inoiz sinatzen. Nolanahi ere, kantitateak baino askoz axola handiago digu hark euskal prosari ekarritakoak⁵.

Hona hemen, labur, haren ezagutzailerik zorrotzenek esandako zer baztzu. J. Etxeparek 1915ean, bere irakaslea hil ondoan: “Euskararekin jostatzen zen haren luma”, “Eskual herriak etzuen oraino aditu ez ikusi, euskara halako jakitatearekin marruskatu duenik nehor”⁶. Lafittek 1941ean: idazle bikaina, hizkuntzaren sorgin liluragarria (“prestidigitateur”) izan zela, belaualdi oso bati euskaraz pentsatzen irakatsi ziona⁷. Kontatzen digu ere, J. Saint-Pierreri entzunda, beti ari zela erran modu berrien ondok⁸. Saint-Pierre berak (hain zuzen HUKen ikasle eta honek *Eskualdunaren* zuzendaritzan bere ondoko nahi zuenak) diosku euskararen erran molde garbiak nahi zituela, frantses eta kaskoinarenak ahal bezain gutxi, bai eta non moztu, non leundu, non plegu berriak egin pentsaketa eta lantzen ari zela etengabe⁹.

⁵ Kazetalan-genero eta mintzaira erretorikoan hark euskal kazetaritzari ekarriaz, ik. nire “Zer dakarkio Hiriart-Urrutuk euskal kazetaritzari?”, Txillardegiri Omenaldia (inprimategian).

⁶ “Euskararekin jostatzen zen haren luma, zoin beren mintzaietan izkiriatzailerik aipatuena bezain zaloinki. Gutartean ez zuen parerik. Euskal Herriak etzuen oraino aditu ez ikusi, euskara halako jakitatearekin marruskatu duenik nehor. Amultsuki zerabilalarik bizkitartean, ume egiazko batek bezala, behinere zaurtu ez behartu ere gabe.” (in Charritton: 1984: 172).

⁷ “Il fut lui-même un écrivain hors classe, passant d’un étincelant bavardage à l’attaque passionnée, mordante, moqueuse, dans un style à pirouettes très populaire de ton, et pourtant d’une élégance raffinée. Il fut davantage: le maître incontesté de toute une génération, à qui il apprit à penser directement en basque, sans s’embarrasser des entraves de la phraséologie française.” (*Le Basque et la littérature d’expression en basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*. Conférence donnée au Musée Basque de Bayonne le 3 avril 1941. Coll. Aintzina. Ondoren, Abbadie-ri buruz dio: “Voici d’abord, moins souple peut-être, mais plus grand, M. le chanoine Abbadie, de Larressore: chez cet homme supérieur, dans tous les sens du mot, la pensée ne cabriole pas; le style non plus (...)” (ibid. Neuk azpimarratua)

⁸ “Saint-Pierre Jaun apezpikuaren arabera, Hiriart-Urruty eskolan noiz nahi, hats bahi, nehun ez zagoken, hitz xuxen edo erran-modu berri baten ondok, haren xanoak burmurtzi edo jauziño batez salatzen baitzuen mila-buruan kausitu zuela”. *Les meilleures pages de Mgr. St. Pierre*, p. 43.” (*Mintz.*, 1971ko hitzaurrea).

⁹ “Eskuara mintzaia bazeraman bertzalde berak egina bezala, legun eta garbi. / Mintzaia zaharren berri dakitenek diote baduela bakotxak bere jitea eta ibil molde berezia, gogoak emaiten duen hura ez baitute bergisaz erranen, bainan bai bakotxari doakun molde hartan. / Xuxen eta garbi mintzatze horri gain gainetik jarraikia zen. Badut beldurra batzuek minbera kausituko dutela noiz edo noiz, Eskuara garbia maitegiz. Gertatzen da alabainan gutartean, sigi saga zonbeiten egitea, eskuara, frantses ala kaskoin. Ahal bezen guti nahi zuen ikusi hetarik. / Jauntzi gei poxi bat heltzen zitziolarik, behar zuen ikusi nun motz, nun legun, nun egin plegu berri bat, eta gisa hartan berregindurik agertuko zuen.” (*Les meilleures pages de Monseigneur Saint-Pierre*, Baiona, 1952, 204. or.).

Eskualdunako artikulu nagusia — egungo *editorial* delakoaren gisakoa— idatzi ohi zuen, “lehen mintzaldi” edo “lehen solasaldi” deitzen zuena. Kazetalan erretorikoak dira, argumentatiboak batez ere, politikagaiez gehienik, *elocutio* edo adierazpide aldetik joriak eta egilearen mintzaira edo estilo bereziaren sormarkadunak. Apaindura erretoriko harrigarritz (figurak) josiak bertzalde. Izan ere, kazetaritza, eta iritzi artikuluetakoa zer esanik ez, erretorika baita nagusiki, eta halakotzat hartzen da egun ere: irakurle edo entzuleen gogoia atzemateko hitzalditzat.

HUK hizkuntzaren hots, irudi eta gramatika kategoria guztiak adierazkortasunez ustiatzen eta orrazten jakin zuen gutxik bezala. Artikulu honetan beraz, haren hitz, forma eta joscara berezi batzuk aipatuko ditugu, sorkuntzazkoak alde batetik, eta gramatikaltasuna hausten dutenak bestetik. Lehenik hitz sorkuntza arloan, ondoren morfologian eta azkenik joskeran. Ez dago zertan esan, hark erabilitako forma eta joscara batzuk Iparraldekoak eta garai hartakoak direla, eta segurki ez denak ohikoak egun; zahar kutsua ere badutela zenbaitek. Erakusburu batzuk aurkeztea dugu helburu nagusi; egilearen testuetatik ateratako adibideok gehienetan hautatu behar izan ditugu, ez baitira bakarrak. Irakurlea begiz errazago ohart dakien, neronek azpimarraturik ageri dira.

Atariko solasaldi luzexko honen ondoan, etxe barnera iragan aitzin eskerak bihurtu nahi dizkiet Baionako entzuleei, Euskaltzaindiari eta Iker taldeari. Milesker t’erdi, bihotzez, A. Arejita, P. Xarriton eta R. de Rijk-i, nire galderei gogo onez bezain jakintza sakonez erantzuteagatik. De Rijk jaunak aspaldi aipatu zidan artikulu honetako lehen adibidea, ordudanik ohartu bainintzaion.

I. HITZ SORKUNTZA

Joria da HUren hiztegia, Broussainek Lacomberi ohartarazi zionez¹⁰. Kazetari gisa, orotarik eta askotan xeheki idatzi zuen. Horretarako hitz bere-

¹⁰ “Sauf son fameux *beribil*, auquel il s’attachait avec une ténacité enfantine, il n’a employé que le vocabulaire de son époque et il l’a bien employé. Par le fait même qu’il était journaliste et partant obligé de traiter toutes sortes de sujets, il aura laissé un vocabulaire écrit beaucoup plus complet et plus varié que Lissarrague et Axular qui n’ont traité que des sujets religieux. Je ne parle pas du verbe, bien entendu. Mais peut-on demander à un journaliste qui écrit pour tout le monde d’employer des flexions verbales tombées en désuétude? On ne demande pas à un journaliste de Bordeaux ou de Toulouse de copier Rabelais ou de servir à des lecteurs des réminiscences des fabliaux du Moyen Age.” (Broussainek Lacomberi, Hazparne, 1915-XII-3, HU hil ondoren).

ziak (teknikoak) behar, eta arlo horretan euskara errones zela ohartuki, mailatu zituen, uste baino gehiago, haren garbizaletasuna batez ere euskal esamolde edo itzuli jatorren arlokoa baitzen. Hala ere, hitz tekniko nahiz orokorretarako bereziki atzizkien harrobia ustiatu zuen, halako soineko berririk inoiz edo gutitan jantzitako hitzik anitz erein zituen bere kazetalanetan. Esanahi berezi eta xehea eman zien ere, testuinguruan argi azaldua.

Harrieten hiztegia, Ithurriren gramatika, Duvoisin lanak (haren hiztegia ere?), Zaldubirenak, idazle zahar eta garaikideenak (Oihenart, Axular, Laphitz, M. Elizanburu, Arbelbide, Joanategi,...), *Fedearen Propagazioneko Urtekaria*, almanakak, etxean eta han-hor-hemen ikasitako hitzak eta esapidetak baliatu, erreberitu zituen, edo bestela sortu. Aipagarri da Ithurri adiskide mina zuela, eta honek, hiltzerakoan, eskuetaratu zion gramatikaren eskuizkribua gure idazleak argitara zuela bere oharrekin. Halaber Duvoisin *Laborantzako Liburua* argitara zuela *Eskualdunan* (1888-1889-1891), baita liburu gisa ere (1892). “Ez dugu uste baden eskuara garbiagoz eta gozoagoz eginik” idatzi zuen (E 285, 1892). Eta J. Etxeparek: “Hiriart-Urruty zenak aitortu zaundan behin, liburu haren irakurtzetik zitzakola barnean bere bizi guzikotzat piztu euskararen geroago hobeki idazteko karra” (Charritton: 1984: 251). Bizkitartean HU ez zen bakarka ari, ondoan baitzituen Abbadie eta Blaise Adéma apaiz kazetariak ere, nekazaritzaz eta Frantziako politikaz idazle astekariak.

Ohartarazi behar da, OEH hiztegian Lafitteren antologiako idazlanak bederen sartuak direla; hortaz gainerako idazlanetako hitz batzuk falta direla, eta *Herria* kazetaren aipuarekin agertzen diren hitz atzizkidun franko HUren kazetalanetan —liburu itxuran berriz argia ikusi gabeko horietan— ageri direla hain zuzen.

Bestalde, maiz entzuten baita ia erlijio liburuak eta literatur lan gutxi batzuk baizik ez direla argitaratu XX. m. edo ez dakit zein hamarkada baino lehen, hor dugu euskal kazetaritza, *Eskualdunakoa* besteak beste. —“Ez dugu ezagutzen”. —Beraz ez esistitzen?

1. Esanahi orokor nahiz bereziko hitz ugari eratorri zituen, artez eta moldez, euskal atzizki garrantzitsuenetarik (-ari, -dun, -dura, -eria, -gailu, -garri, -go, -kari, -keria, -ki, -kin, -kor; -tegi, -tiar, -sa, -tu,...). Bestetan bezala, arlo honetan ere Ithurriren gramatikak argi egin bide zion. Ondoren zenbait erakusburu aipatuko ditugu, hitz baliagarrietarik, horietako gehienak OEHn bildu gabeak (hiztegi horretako liburuki argitaratuak baizik ez ditut begiratu, lehen hamabiak).

Adibidez, *bozketari* ‘boz bila ari dena’ (boz eta bozketarik deno *bozketaririk* ez da faltako):

(Ostatuak gutitzeko legez) “Non litazke alabainan oraiko gizonak, ostatuena laguntza ez balute? Zenator, deputatu eta heien esku-makil, bozketari guziek badute ostatuena beharra. Zortzi, hamabortz, hogoi egun aitzinetik, bozaldi guziez, behazue nola dituzten, batzu lausenguz ahapeka, bertzek oihuka, gizon bozemaileak ostatuetarat deitzen, han arnoz eta espantuz, eta gezurrez hanturik atxikitzeko bozaren memento arte.” (E 1238 “Ostatuez”, III).

Egitegi ‘ola’, ‘zerbait egiten den tokia’ badauka OEHK, baina *egintegi* aldaeraz (Azkue *integi* R-uzt ‘taller’).

“Botoila eta bertze berinazko untzi egitegi handi bat ere bada” (E 437, 1895-11-1).

Mintzategi ‘tribuna’ ere bildua da OEHN, Lizardiren adibide batekin; baina HUK antzinago erabili zuen:

“ala deputatu eta zenaturren mintzategitik, ala kasetetan...” (EO 3 1907).

Lagungo ‘elkarte’, ‘zozietate’ gure egileak usu erabili ohi du:

“apez zaharren lagungoari” (EO 52 1906). E 1302n ere maiz.

Baina hitz polit hori (non -go atzizkiak ‘multzoa’ adierazten baitu), OEHN jasota dagoena, Euskaltzaindiaren HBn (Euskera 2000, 2) kendu egin da, behar gabe ene ustez.

Atzizki batzuk adierazkor edo estilistikoki erabili zituen, hitzak sortuz (adib. -kor, -garri):

“Legeak beti berrikor, aldakor balinbadire, (...)” (E 1236).

“Bana bertze, jende argitua baino (h)atzemankorrago da jende apal, deus ikasi ez ikusi ez duena, (...)” (E 1339 “Xarlatanak”).

Ondokoa, nahiz J. Etxeparerena den, -kor atzizkiaren erabilera estilistikoaren erakusgarri on dukegu:

“Zer lan xehe, xuhur, miragarria! (...). Orori badarite urre-dirdira ezti bat: altzeiruaren argi gaixtoak nundik-nahi baitu hautsi eta histu, zangoa osoki urrea izaitetik jauz zitaken iguzki-sista beroa. Bainan, ezti bada ezti, ez da bihotzerakorrago baizik” (JE, *Beribilez* 124) (OEH *bihotzerakor* ‘impresionante’, ‘emocionante’).

-garri maite du gure idazleak, adib. ondoko esapideen tankerakoei (izen + aditz) erantsiz:

“ferafutro denak utzirik ihesjoangarri litake, baldin ez bagine gure lanari ezin hautsizko lokarriz estekatuak” (E 738 “Eta lege hura?”).

Aditz sortzaile den (-ra / -ka / -tara / -zta) -tu- ere hedakortu zuen, Ithurriren bidetik (G 370-372):

“Gizona errota txar baten gainean ixtaklok firrindan ximixta bezala dabil-kela hemen aipatzea bera (...). Hain da hori ja kasik...aspaldikatua.” (E 772, “Zenbat gauza berri!” art.).

-*dun* atzizkia daukan *erlijiodun* (HUK *erlisionedun*), ekarri badakar OEhk (ez HBk), haren ordez *erlijio*, *erlijiozko*, *erlijioso* onesten baitira. *Erljiodun* praktikoa eta erabilgarria da, hizkuntzaren goi mailako erabilera behinik behin: *erlijiodun* / *erlijiogabe* ; *erlijio gutidun* (HU *erlisione gutidun* ca 1911). Atzizkiaren erabilera estilistikoa ageri da “behardun xaharreri” modukoetan (E 635), labur beharrez eta *inversio* bidez eginikoa. Egun “beharra duten xaharreri” errazago entzun edo irakurriko genuke.

2. -*dun* atzizkiaren erabilera sortzaile eta ohi ez dena nabarmena da biloizik agertzen delarik, ezkerrean izenik gabe (OEh *dun* ‘aberats’). 1898an *impôt progressif* delakoaren kontra hara zer idatzi zuen HUK:

“Bizkitartean ez dute askok baitezpadako axolarik, aberatsen zergak izanik ere nahi bezain handi eta dorpe, baldin aberats ez direnak ahalaz gutituak balinbadire. Dunari ken dezola gobernamentuak behar duen, edo gutizia duken guzia. Dun ez dena, erran nahi, errumesa, deus-gabea edo gutiduna utz dezala deus galdatu gabe.” (E 572 “Zergen gora-behera”, 1898).

Ohart letrakera etzanez idazten dituela *Dunari* eta *dun* biloiz horiek. Azkuek Erronkariko adibide bat aipatzen du, baina haren hiztegia baino lehenagokoa da HUKen adibidea.

1907an, Gobernamentua seminarioez jabetu ondoan, seminario berriak eraikitzeaz apezpikuak idatzi gutunaren itzulpenean (HUKena, ustez) esaten da:

“Jadanik erran dautzuegun bezala, de Lormand zenak semenarioentzat (egin) utzite handia zelakotz, gure aitzinekoek ez dute gerokotzat deus handirik egin. Utzite hura hartu dauku lege berriak, eta orai artean dun ginen bezain gabe aurkitzen gira orai.” (EO 2 1907 “Jaun apezpikuaren letra Diosesako apez eta fededuner Semenarioen eraikitzeaz.”).

Erabilera honezaz baliatu zen J. Etxepare ere, jakina denez:

“Han-hemenka, bakan, iduk bitza gobernamentuak, bere meneko, eskulan etxe zenbeit, behar diren gizon eta tresna guziez dun” (“Nor eskolemaile. Zer irakats”, *Buruxkak* 41).

Bai eta *-keta* atzizkiaz, ondoko adibidean 2. agerraldian agertuko dena, eztabaidan, testuinguru horretan izenak (*etxe eta mutil*) ezabagarri baitira.

“Eskola tipiez bezenbatean, huts beretan erortzen dela daukagu, ustez etxe eta mutil ketak egiten ahal dakotela nausitasun zerbeit Elizari buruz. // Ez du ketak egiten nausigoa” (*Buruxkak* 38-39).

3. Atzizki hedakor, itsaskor batzuei erabilpen eremua zabaldu zien (*-eria, -ki, -tsu*). *-eriaren* kasuan, adibidez, izenondoari, edo izen + izenondo gisa-ko hitz elkartu mota jakinekoei:

“jende beharria guziari” (EO 5, 1904-2-5).

(Langileen erretretaz)“Legeño bat eginen zutela biziki ona hitz-emanka langileari, urteak hor atxiki dute jende xehea begiak xuriturik eta ahoa zabaldurik. Parabisuaren erdian behar zuten ezarri langile zaharria guzia. Bazakiten badirela beti holakoen sinesleak. Orai?...” (E 1193 “Zerga berria”).

Ohar bedi pluralean ere erabiltzen dituela, singularrean ez ezik:

“Bazter guzietarat hedatzen dituzten liburu tzarria guzien egileak, nor dire?” (E 389).

“Pariseko jauneria eta kazeteria guziak mintzo ziren Félix Faure jaun prezidentaren apaintzeaz” (E 444, 1895).

“Parise aldeko jauneria hek oro” (E443, 1895).

OEHaK hauxe dio *jauneria* hitzaz: ‘Aristocratie, pris en gén. ironiquement’. *Kazeteria*, egileak franko aldiz erabilia, ez da bildu OEHa.

-ki aditzondo sortzailea usu darabil, izen eta izenondoei erantsirik: *jaunki, hautaki, urdeki, zakurki, eroki, apostoluki...* Edo izenondo eratorriei (*-tiar + ki, -kor + -ki*). Baita analogiaz sorturikoei (*hobekirako < hobekia, ongia eta gaizkiaren* eredura) eta aditzondoei (*guziz + ki*). Konparatibo eta superlatibo marken aitzinetik ere ezarriko du (*-ki + -en / -ago*). Azken erabilera hauek adierazkor-estilistikoak eta ez ohikoak dira, lehenak normalagoak izan arren.

“iduri eta buraso giristinoen haurrak jainkotiarki altxatzea baino baitezpadakoago dela gure *andereari* huts ez egitea deusetan ere” (E 1242).

“hunkitu ditu, eta batzu ezin gehiago kartsuki, sarkorki aipatu” (E 839).

“legea, gauzetan den berenaz hoberena, beharrena, zuhurrena, egundaino ez dela izan piltzarkiago erabilia, orai den baino. / Eta nork du piltzarkienik erabilki legea? Legeaz eta legeari doakon errespetuaz gehienik mintzo direnek” (E 830); (cf. *piltzar* : ‘zarpail, arlote’).

“Berehala hobekirako bidea ginukela hura hilik, uste duzue?” (EO 43 1904-10-28).

(Diharasarri) “Apezaren sustatzaiterik bat izan zen Donibaneko auza-peza, Goyenetze zena. Ez ziren bertzenaz batere elgar iduriak; guzizki, ez elgarrekin uztartzekoak.” (in HU *Mintz.* 104).

OEHko adibide bakarra da, ‘batez ere’ adieran, HUren azken hau.

Mundu gerla hasia zelarik, “Frantzia eta Espainia” artikuluan, hegoaldeko idazleekiko harremanak moztu direla eta, edo haietako batek Espainiarekiko bereizkundera aipatu duela eta, dio:

“Solas min eta minbera ez ote dugun hau, nago, eta odol hotzean, gizonki, adixkideki, eskualdun haurrideki aipatzekoa hemen elgarrekin, hitzak bederazka neurtuz, haztatuz.”. (Aurreraxeago): “Baletor egun bat, erresuma osoak pusketan eman litzazkena —gerla ondorioz edo bertzela— ezta noizpeit gerta ez ditakena, Eskual-herriaren bi zatiek *bat egitea*, oraiko frantses eta español bi erresumetarik berex. / Batasun hoberik ez lakiguke guri. / Anartean ez ote da guretzat aneiak, elgarrenki bizitzerik?” (E 1435).

Elgarrenkiren adibide hau HUren testuetan oraingoz ezagutzen dudana bakarra da, eta zalantzazkoa izan daiteke, lumero horretan badelako inprenta huts bat edo beste (gudu garaian kazetako langileak erabat murriztu zituzten eta HU bera zahartu eta erikorturik zen). Hala ere ongi ezkontzen da *aneiakirekin* eta egileak *-ki* bukaeradun bikoteak maite ditu nabarmenki. *Elgarrekinen* ordez eginiko hutsa balitz ere, *-kiren* erabilera ez ohikoa nabarmena da testuan.

-tsu atzizkiaren erabiltze ugaria eta hedakorra agertzen dute ondorengo adibideek. Galdetzailerekin eta hauen ordezko erantzuleekin erabilia:

“*En gros* badakite hori engoitik orok, nontsu, nortsu, zertsu, noratsu giren eta gauden.” (EO 35 1905-9-1).

“nor eta nolakotsu gizon gazteak diren ja joanak harat” (EO 1905-6-23).

“Hérault departamenduko herri batean, duela hilabetetsu bat, Amaliat deitu gizon gazte batek bere ganberan atzemanik arratoin handi bat, hil nahi izan zuen, kalitu makil ukaldika.” (E 1206 “Arratoin errabiata”, Zer eta zer).

“Azken ministerio hau formatu zenean, duela urtetsu bat, ikusi bide ginuen bertzeekin lerroan, kazetek eman zuketen lixtan; (...)” (E 1346 “Poincaré”).

Erakusleekin:

“hau edo hautsu” (EO 43 04-10-28).

Hautsu ez da ageri OEHN, ez eta aipatu *bilabetetsu* ere.

Erabilbide hauetan Ithurri jarraitu bide zion (G 477)¹¹, hark aipaturiko adibideak hedatuz bizkitartean.

Adintsu ‘gutxi gorabeherako adina’ esanahia zabaldu zuen (OEHNko adibideetan beti ‘norbaiten adintsu’ ageri baita). Orobat *batetara doa* esaera finkoari erantsi:

“65, 70 adintsu hori zuen emazte bat hil da supituki” (E 1199 EH Hazparne).

“batetaratsu loakela” (EO 43 1904-10-28).

Harrigarria lirudike, hegoaldekoontzat behintzat, “Zer eta zer” saileko josta-kazetalan batean irakur daitekeen honako hau:

“Badakizue zer zion galdatu behiala gizon eskualdun xahar, hiltzerat zoa-nari apezak azkentsu egunean: Barkatzen deiezute oraikotik, Etxebe, zure etsai guzier?. —Ez jauna ” (E 1206 “Boz ondo”, Zer eta zer).

Ithurrik aipatzen du *azkentsu* (G 477) baina hor ageri den bezala (*azkentsu* determinatzaile funtzioan) lege-haustea dirudi (normalagoa dateke *akhabantzatsuraino*, Ithurri G 477).

Nolanahi ere, *-tsu*-ren erabilera hedakorragoa da Iparraldean edo idazle hauetan bederen:

“Usaiako tokitsuetan lau aldiz oldarra harturik etsaiak, muturreko batekin gibelerat igorri dugu lau aldiz.” (E 1485, “Berriak egunka” saila).

4. Hitz-elkartuei dagokienez, berrelkarketa kasuak franko dira hitz bat edo batzuen tartekatzearen ondorioz; hots, hitz elkartu hirukoitzak eta lau-koitzak. Batzuk besteak baino ulergaitzagoak (hartakotz baitu Euskaltzaindiak erabilera arruntean ez erabiltzeko gomendatu). Estilo trinko-aren adierazgarri, oro:

“hor elepide onik emaiten duten angles emaztetarik bat ez dela senar baten lagun on gei litakenik” (E 1363). Adibide honetan “lagun on” txertatzen du.

¹¹ “La terminaison *tsu*, ajoutée aux questions *nor? zein? zer? non? noiz? nola? zenbat?* et leurs réponses *bemen, hor, han, hunela, horrela, hala, bezala, bezanbat, lehen, bigarren, etc., azken, berdin, etc.* exprime en sus l’idée d’à peu près. Ex. (...)” (Ithurry, G 477).

“Noiz ote Larrosorokoaren aldi? / Hemen eskual etxetako laborari mutil-gei mindegi baten egiteaz mintzo dire. Nondik behar lur-langile muti-lak!” (E 1227)

“Eskualdun eskualzale hangotiar eta hemengotiar bilkura batean galdatu zioten bati —eztu ere aspaldi,— eletik elera: “Española zirea?”— (...)” (E 1435 “Frantzia eta Espainia”).

“Hangotiar eta hemengotiar” txertatzen du azken adibide honetan.

Bortitzagoak dira, baina J. Etxeberri Ziburukoaren idazlanetan ere aurki daitezkeenak, ondokoen tankerakoak:

“*Anarxistak* direlako gizon-hiltzale eta *dynamitaz* etxe-jauzaraztale horiek izitu dituzte egun hautan gure gorri lege tzar egileak.” (E 289 “Lege tzarren ondorioak De Mun jaun deputatuaren arabera”).

Adibide honetan “*dynamitaz*” txertatzen du, bai eta “tzar”.

“*Docker* direlako langile (?) haro egile, soldadoen harrikatzale, zaldien kanibet ukaldika kolpatzale batzuetarik hamar, hogoi arte hori preso altxatu baitituzte eta kondenatu jujeek, ...” (E 1253 “Baionako grebak”).

Hemen “kanibet ukaldika” ageri da txertatuta.

Hil-erretze hitza, gazt. ‘incineración’, hitz elkartu arrunt eta bakuna, ez da ageri (harrigarria!) OEHN, bai *hil-ehorzte*; hala ere, hitz hori, arras zuzena, erabili ohi du HUK. Adib. “labe batzu, hil erretzekoak” (E 335). Hortik erarortzen du “*hil-errearazteko labeak*”:

“Legea ez da ekarria izan, baina haizu zaio bat bederari bere hilen edo ehorztea edo errearaztea, hautura. Lehenbizian moda berri eta higuin garri horrek bere aldeko guti ukan du. Baina emeki, emeki, urtetik urtera, emendatuz joan dira, guziz Parisen. Ezen alde batetik hiriko kontseilua anitz ekarria da gauza hortarat, eta badira gizonak ahal guziak egiten dituztenak, jende beharriari diru emanaz, hil-erretze horren onetsarazteko. Orain Parisen hilherrietan badira hil-errearazteko labeak (“hil-erre arazteko” jatorrizkoan)). Nahi duenak han, lau liberetan edo petik, errearaz ditzake bere hilak, eta ez du ehorzteko lanik.” (E 263 “Hilak surat” artikuluan).

5) Hitz elkartze batzuen sorrera eta erabilera ez ohikoaz bi hitz. Ondoko adibidean *erretoraene* hitza, erretoretxe jakin bat izendatzekoa (-*enea* atzizkia etxe izenetan ohi da), izen arrunt eta betikoa, *erretoretxe* edo *apezetxe* edo holakoren bat beti ez esatearren darabil, edo agian *erretoraene* hitza itzal handiagokoa delakoan:

“Egia dea, ala gezurra, bertzeak bertze, gure herrietako elizen ontasun, etxe, lur, diru, guzien jabe fabrikak, ezeztaturik, suntsiturik oro,— nik zuri zureak ebasteko, lehenik zuhaur hil bazinintzat bezala— ebatsi dituztela? / Ebatsi erretoraeneak, ebatsi hilen meza sariak, ebatsi Frantzia guziko semenarioak, handi eta ttipi, oro...” (E 1274 “Norenak handienik”).

Halaber “eskoletxe ohi, erretoraene ohi” (E 1184).

Hil-erretzeak bezala garai hartan ikusi ziren lehen aldiz *gizon-xoriak* ‘hegaldakariak’, ‘airezkariak’ —maiz erabilia hau ere *Eskualdunan*, nahiz ez den ageri OEHn—, egungo ‘hegazkinlariak’. *Gizon-xori* ez da bildu OEHn (agian bai *xori-gizon*, Adéma eta Saint-Pierrek osatzen dituzten erabilia). Hitz elkartu mota jakinetakoak biak, *xori gizon* eta *gizon-xori*.

Hitz berrien sortzea ez dugu hemen gehiago ukituko. Derragun, azkenik, zerbait, gaia gramatikaz gaindikoa den arren, hots eta esanahiarekin jokatu asmaturiko hitz jokoez, erretorika figura jakinak (*mot-valise* edo sandwich-hitz, *crasis*, *etab.*), irri eta ironiarekin lotuak. Hona hemen erakusburu polit zenbait. Lehen Ferry hil ondoan, ahokia kurutzerik gabe eraman zutela eta:

“Abereak bezala bizi; abereak bezala hil, abereak bezala ehortz. / Hori dute deitzen gero errepublika. Ez da, ez, hori errepublika. Hori da urdepublika, edo debrupublika; emagun nahi baduzu: Framazonpublika” (E 304).

“Zeren eta gorriak, zozialixtak, orobardinixtak ez omen baitire eiki hortan gelditzekotan” (E 309).

“Kazeta zozialist, anarxist eta nik dakita oraino zer-ist batzu badire, beti gerlaren kontra mintzo: gauza itsusia zeieela gerla, gauza izigarria, krudela.” (E 1281 “Gerlaren kontra”).

“Abokatsa, medikusa, nik dakita zer eta zertsa oraino? Ja hoik oro begien aitzinean ditugunak” (E 1364 “Emaztea gizon”).

“Zenbat gauza berri!” artikuluan (1902) HUK *alferfona* eta *alfergrafa* hitzez izendatu zituen telefonoa eta telegrafoa.

II. ERABILERA ESTILISTIKO ETA TRANSGRESIBOA MORFOLOGIAN

1. Izenordainei dagokienez, aipatu dugu *elkar* izenordain elkarkariaren erabilera erretoriko-estilistikoa eta, balizkako kasuan, transgresiboa (*elgarrek*, *elgarrenki*). Aipagarri dira ere *norbeit* eta *nehor* determinatzaile funtzioan eta izenaren eskuinean jarrita. *Norbaiti* dagokionez, Euskaltzaindiaren gramati-

kak dio: “Normalean *norbait* beti izenordaina da, eta ez du ondoan izenik onartzen (*norbait izan* esapidea ere hor dugu, *nor izan* bezala).” (EGLUPB Izenord. 3.2.2.1, 60. or.). Baina horrek ez du askotan balio, ene ustez, HUREn kasuan. Hona adibide batzuk:

“Herriari deus gosta gabe, fabrikari, elizari erretor hil edo bertze ongi-egile norbeitek utzi etxe bat urririk erretor-etxetzat balinbazen, etxe hura ebats.” (E 1164).

“(…) adixkide norbeit xuritu nahi zuela iduri zuelakotz” (E 1154).

“(…) egia da, eztuzuela ikusiko etxeko-anderea bertzeekin jarririk mahai-anean jaten; bereziki arrotz edo atze, bazkaltiar norbait duclarik” (E 1243).

(Diharasarri eta Goienetxe) “Ez ziren bertzenaz batere elgar iduriak; guzizki, ez elgarrekin uztartzekoak. (...). Bederen ardura ukan zuten bitarte norbeiten beharra.” (in *Mintz.* 104).

“Mandoek ez dute joaiterik; ogiak deus ez du uzten. Nondik nahuzu, Jauna, ihardok dezagun? Hilak piztekotz, gu behar gira hil. Pitz-azu aberatsa-gorbeit.” (Hiriart-Urruty, “Hilak hil”, RIEV I, 1907, 621).

Azkuek ere badarabil: “Buruzagi norbait” (E Y I 229), “Gaizto norbait” (ibid. 234).

Lafittek ere *norbait handirekin, nehor aphezik ez zuten, zerbait handirik egitekotz* aipatzen ditu adibidetzat (G 245). Beraz Iparraldean *norbait* determinatzaile funtzioan ere aski normala da edo hein bat hedatuagoa. Arruntagoa da izena + *zerbait* edo *zerbait* + izena joskera.

Bakanagoak dira HUREn idazlanetan *nehor* determinatzailearen adibideak (izena + *nehor* joskerakoak). Erabilera transgresibokoak edo behintzat balio estilistiko handiagokoak dira beraz:

“*Madame B.* ere behar bezala mintzatu omen zaiote, eskuara eta kaskoin, denetarik, airoski: ez dela, hura, nihoiz gaizki arizan gauaz! Ez diola, ez, har(e)k, gauaz jaterat ez edaterat eman gizon nehoi; ez duela har(e)k gizonik atxiki barnean atea hertsirik!” (EO 41, 1907 EH: Ezpeleta).

“Agian, urririk eta hoin gogo onez emana zakon argiarekin, ez zako holarik gertatuko *Eskualdunaren irakurzale nehoi*” (E 1237).

2. Determinatzaileez den bezainbatean, zenbatzaile zehaztugabeen (*anitz, asko, aski, franko...*) mugikortasuna —izenaren eskubialdean nahiz ezkerrealdean joateko askatasunaren ondorioz— hedatzen du HUK. Adibidez, *edozein* determinatzailea izenaren ondotik jartzen du batzuetan, nahiz hori zaharra eta autorectan hein bat hedatua den (OEH VI 380).

“Lege guziak, ja eginak, egitekoak, oro zoin diren on, zoin ez; eta ez bakarrik erretretaren hori, bainan erresumako goiti-beheiti guziak oro dauzkaten legeak bat berexi gabe, badazki bozemaile tunante edozonek, gain-gainetik argitua den batek bezen errotik ez jakinik ere, hein bat bederen; (...)” (E 1288).

Areago, idazleak jauzika eta itzulika aritzea gogoko du batzuetan. Adibidez, guti “beti ere izenaren eskuinaldean” dugula diote gramatikek (EGLUPB Determin. 4.2.2, 108; Ithurri G 447). Ondoko adibidean, ordea, idazleak joskera *inversio* bat egiten du:

“Gerla itsusi dela, gaizki dela, higuigarri dela oihuka derasaten heiek berek nola dute hoin bihotz guti, nola hoin guti urrikalmendu, berek hil edo hilarazi dohakabeentzat?” (E 1281 “Gerlaren kontra”).

Hemen aurreko egitura berbera ez errepikatzeko aldatzen du hitzordena normala bigarren aldian; gramatika lege-hauste hori estilo arrazoiengatikoa da, mezua adierazkortzen baitu. Gero, idazlearen hitzordenaren mugikortasuna erakusten du. Halaber:

“Senarrak emaztearentzat atxikimendu bezen guti errespetu haurrek amarentzat” (E 1364).

3. Izenondoetan ere hitzordena aldaketa ageri da, *gehiago*, *gehien*, *gutia-go*, *gutien* izenaren ezkerrean jartzen baititu *-ago* konparazio- eta *-en* superlatibo markadun sintagmetan (*gehiago toki*, *gehien tokietan*, *gutiena lege*). Lehen biak, gramatikaren lege-hausteak dira: *gehiago* eta *gutia-go* izenaren ondotik kokatzen direla dio Ithurrik (G 447); Lafittek ere determinatzen duen izenaren ondoren kokatzen dela beti *gehiago* konparatiboa (G 260). HURen *gehiago tokiren* kasuan, hain zuzen, solasa izanik *Eskualduna* kazetak “toki eskasa” zuela lehenago eta “toki gehiago”ren beharra, horrek laguntzen du lege-hauste edo erabilera ez ohikoa gerta dadin. Bigarrenean ere solasak (bozak “toki gehienetan” nola joan diren, hori kontatuko baitu artikuluan) bultzatzen du hein bat lege-haustearen agerpena.

“Zertako dugun handitu *Eskualdun* hau; (...) / Lehenik toki eskasez; (...). / Lapurtarrei eta Baxenabartarrei sobera kendu gabe Xuberotarrei ezkinezoketen eman lerro batenik gehiago toki, gazeta handituz baizik.” (E 1083 “Zertako handi?”). (Komunagoa: toki gehiago(rik), lerro batenik).

Ez da adibide bakarra. Hona beste zenbait: “Ministroen alde baino gehiago boz kontra ateratzen” (E 368). “Semenarioetarat igortzeko jaz eta aurten baino gehiago apezgei” (E 1116).

Gutxiagotan ageri da gehien izenaren ezkerrean:

“Nola joan diren bozak, orotako berri xuxen oraino ez dakigu. (...). / Aspaldiko urtetan beti bardintsu doatzi gehien tokietan, edo gero-ta maku-rrago” (E 1100 “Boz ondo”).

Iparraldean edo behintzat idazle hauen testuetan hegoaldean baino irakurgarriagoak dirateke *gehienik* + izena (*gehienik boz*) eta areago *gehienik* + izenondoa, adib. *gehienik ona*, *gehienik jakingura* bezalakoak:

(*Répresentation proportionnelle* delakoaz) “Erran nahi du deputatuak izendatuko direla *boz arau*. Ez orai arte bezala gehienik boz dutenak deputatu, ez izanik ere nausitzeko boz *bat* baizik etsaiak baino gehiago.” (E 1316 “Behin mintzo”) (Arruntagoa: “boz gehien(ik) dutenak”).

Gutxitan ageri da *gutiago*-ren *inversioa*: “elizari ebastea ez dela bertze bati ebastea baino gutiago bekatu” (E 1205).

“Dubost, Zenaturen Buruzagiak are gutiago boz”; (E 1346).

Ondoko *ahalik eta gutiena lege* (*ahalik eta lege gutienaren* ordez) solasak (“legea”) lagunduriko *inversioa* da:

“Lege guziak, legetuz geroz, obligazionezkoak dire; (...). / Bainan preseski bortxazkoak, obligazionezkoak direlakotz, libertateari, nahi eta ez, estekagailu bat lepotik emaiten diotelakotz legek, litake on, ta on baino hobere, erre-suma *libro* batean, ahalik eta gutiena lege izan dadin. / Guti eta hek onak.” (E 1287 “Utz libro”).

Lagundu gabea, ordea, “Ahalik gutiena denbora dezagun gal ele alferretan.” (E 1368).

Ondoko *Eztire gutiago ederrak*, aurretik esandakoekiko konparazio tesuinguruan agertzen dena:

(Adema apaizaren koblez) “Bertzalde hogoita hamar bat koplá andana, hau eta hura solas. Hoik ez erlisioneaz batere. Zer nahitaz. *Alegia* hetarik luzena, ederrena da: *Abereak izurritearekin* (les animaux malades de la peste). / *Alegiez* bertzalde direnetan, nork ez ditu ezagutzen *Xuriko*, *Pilotariak*, *Betirisants*? Koplá hoik oro kasik pollitak dire biziki. / Erlisioneari doazkon koplak eztire gutiago ederrak: (...)” (*Mintz.* 164).

Lafittek munstrotzat dauzka honelakoak (G 320)¹². *Ez da gutiago egia* itzulua, aldiz, frantsesetik mailegatua, predikariek erabiliagoa dela aitortzen du (ibid.). HUK maiz idazten du behintzat.

¹² “2°. Alors qu’en français l’adverbe *moins* peut affecter un adverbe ou un adjectif, en basque *gutiago* ne le peut pas; des formules comme: *gutiago on*, *moins bon*; *gutiago handi*, *moins grand*, sont des monstres. / On entend cependant dans la prédication la tournure *ez da gutiago egia*, *il n’en est pas moins vrai*, empruntée sans doute au français” (Lafitte G 320).

“Ez baita gutiago egia, Frantziako eskolez gabetuak diren gizon tzarrek ez dutela gogoanago duten xederik (...) nola baita errientsa-geiak bilakaraztea oro ahalaz beren iduriko” (E 1242).

“Ezta gutiago egia, jaun harek eta hura idurikoek —leherra baitire, azkar-ki gogoia eskuara huntaz hartua dutenak— badutela dakizuen gazte batzuen eite, zuen barkamenduarekin, samurrean zer ari ziren jakin gabe, (...)” (“Dugun atxik eskuara”, *Mintz.* 197).

Eite bertsukoa da ondokoa:

“Karrika ilun, itsu batzuetan etxe zahar bat eror dadila bere baitarik, edo erre, hiria jabetzen da parada onean balin badu, lurraz, gostatzen dena gosta; plaza ttipi bat bizpahiru arbolarekin, iturri bat, pasaia berri bat egiten dautzute, auzoentzat ez baita guti laket eta on.” (E 1298 “Bizia Baionan”).

Ondoren, *-ago-* konparazio markaren erabilera ez ohikoaren beste bi erakusburu (*-tasun + -ago*, *-egi + -ago*). Lehenbizikoa, adjektibo funtzioan. Bigarrena, hauetariko gehienak bezala, testuinguruan (*goizegiren* ondoren) oso ulergarria da:

“Hain atxikiak ote gure ohidura zaharreri, oroz gaintetik fedeari, erlisioneari, non gure burua larrutzerat utz baikinezake, erlisione hau, fede hau zangopean ostika ginezaken baino lehen. / Edo gure buruak larrutzerat uztea baino bi tantoz gizontasunago, eskualdunago, fierrago eta gisa guziez hobeki litakena, muturrean jo eta erroz gora igor ote ginezake, gure zuzenak, gure libertatea ostikatu nahi lukena, (...)” (E 1313 “Bere buruaren jabe”). Cfr, Arestiren “Jurgi Oteitza ezpaita gizon bat / Jurgi Oteitza gizonago bat baita.”, *Harri eta Herri, Gabriel Aresti. Obra Guztiak* (I), 546)

“Kanpotiarrentzat goizegi zen zazpiak eta erdietan; are goizegiago, bai-ones ohetik elizara bi urrats baizik egiteko ez zuketentzat.” (E 1282 “Hiru egunak”).

4. Ohargarria da *-ago* konparazio atzizkiari *-ko* izenlagun marka erans-teko joera (*handiagoko*, *gehiagoko*, *gutiagoko*, *gorriagoko*, *ardiagoko*...). Ithurrik aipatzen du aukera hori (“adjectifs relatifs”, G 64, V, VI)¹³. Bide bere-tik, Lafitteren arabera, *-agokodun* konparatiboa, honek laguntzen duen izen

¹³ “Des mots terminés en *ago*, on peut former des adjectifs relatifs. Ex.: *Aitzinagokoa* (Har., 359, celui qui est plus devant; de *zureago* (O., 175), plus votre, à vous (s.), on fait *zureago-koa* ‘celui qui est plus à vous’(s.), *lehenagokoa* (L., 7; A. 33; A., 466), celui de plus avant. (...)” (aurreraxeago) *gutiagokoa* ‘celui qui est moins’ (Ithurri G 64, V, VI).

edo izenordainaren aurretik jartzen da (*Nitaz* (edo *ni baino*) *goragoko norbait*, G 318). Egungo gramatiketan, ordea, badirudi *-kodun aukera hori ez dela aipatzen ere* (erabilpen urrikoa delako?) edo hitz batzuetara murrizten dela (bizk. *gehiagoko barik*) baina praktikoa izan daiteke agian, adib. erlatibo kasuetan.

Nolanahi ere, HUren adibideak ikusita badirudi aukera horretaz baliatuz, erabilera hedatzen duela hein bat; are joskeran, Lafitteren erabil-mugak gainditzen baititu, idazkera landuaren malgutasunaren izenean: *-agoko* + izen, izenondo etab. edo alderantziz nahiz *-agokoa*:

“hau orainoko handienak baino ere handiagokoa da.” (E 1247).

“Izigarriko harrabotsa egin du, eta berina guziak hautsi, bainan ez da handiagoko makurrik.” (E 1248).

“despendio gaitza ja, eta hemendik goiti are handiagokoaren bidea holtan.” (E 1332 “Oro bardin”).

“Bati ikusi hura guziek behar dute hala-halakoa edo ederragokoa” (E 396).

“Ahulezia baino gehiagoko hutsa da hori; (...)” (E 1281 “Gerlaren kontra”).

“Berri hau igorri daukunak etzakien gehiagokorik” (EO 14, 07-4-5 EH: Ayherre); “gehiagokorik ere” (E 1290).

“ezdeusak eta ezdeus baino gutiagokoak, oro bardin paga, eta bardin emenda.” (E 1332 “Oro bardin”).

“ahalaz gorri baino gorriagokoen alde.” (E 1332 “Oro bardin”).

“Iduri dugu, arima salbu, ardiak baino ardiagoko artzain xakur batzu: oro sainga (...)” (E 1154).

“Zure xotina ez bazaitzu joaiten, hets bi beharri ziloak zure eriez ahal bezenbat zapatuz eta denbora berean ur xorta bat edan. Ez omen da erremedio hobegokorik.” (Adema? E 1287 Berrixkak, “Xotinaren kontra”).

“Nola nahi dute gero, handitzearekin ukan dezaten hurrek zaharragokoen beldurrik eta errespeturik?” (E 392).

Baino, are + -ago + -ko: bainoagoko, areagoko. HUK usu erabilia, azken hau. Ohikoagoak dirateke (idazleen eta hiztunen ahoan, eskualde batzuetan):

“Buhamiak baino areagokoak dire” (EO 52 1906).

“Ez dautzute aitortuko xahu-bideak ere araberan direla, non ez diren oraino areagoko.” (E 1256).

“gorputzaren ala arimarendako ez baita on familia bat oro multzoan bizitzea, buhamiak bezala, non ez den hek iduri bilakatu nahi, edo areagoko, hirian.” (E 1298).

“hau bere ongaitzekin onetsarazten ez balitzaio, bakerik ez lukela ja ikusten dugun bezalakatua, beti areagokotzen ari den langileak, lege hunen orde bertze bat eginaraz arte, (...)” (E 1290).

“(…) elgarrekin uztartzeko gei ez direnek bila bitzate beren heineko lan eta lagunak. Ez badute atzemaiten ahal, daudela ixil eta gurbil, berak bainoagokoen gibeletik, bekaizgorik erakutsi gabe.” (E 1270 “Lan arau”).

Ugariak dira nahiagokoren (dut/zuen/...) adibideak, baina oro har tradizioan ere ugariagoak omen dira nahiago izanen/izangorenak baino (OEH XII 683-684).

Ohargarria da *bezain* edo *bezen* + izenondo + *-koren* erabilera ez oso ohikoa (?), nahiz OEHn badiren M. Elizanburu, Arbelbide eta Barbier-en adibideak.

“Hartzako mendia bezen handiko gezurrekin” (EO 32, 1907-8-9 “Errientak”).

“Bigarren gezurra, Jarako mendia bezain handikoa: baizik eta Orzaizeko Léwy pollitak emaiten zituela, Orzaizen, *Larretaperen billetak*. (EO28 1907; EH: Azkarate)

Ohargarria ere, eta ez ohikoa, *-ko* adizlagun marka *-no* aditz atzizkiari gehiagarritzat eranstea, biek denbora balioa (‘noizko’; ‘bitartean’) izanik:

“Hola da egun hautan Havre, frantses hiria, bilakatu, gerla hunek diraunoko eta behar denoko, Belgikaren Parise” (E 1435). (EO 38 1907, EH: Azkarate).

5. Aposizio kasu batzuetan HUK ohi ez den hitzordena bilatzen du. Adibidez, *jaun*, *andere* kategoria- edo titulu-adierazleak pertsona izen edo deituraren ezkerrean. Hona adibide batzuk (usatuagoak dirateke azken biak, idazlanetan bederen):

“Deus ez du orai eskas jaun de Loubet Frantziako framazonen mutil obedientaren sinadura baizik.” (E 1904-7-15, “Berdoly”).

“(…) Goytino eskualdun handiak eginarazi duen plaza berrian, hiru mexikano (...). (...) Ohore jaun Goytinori!” (EO 23 1907-6-7).

“Aitzin hortan, otomobil, ximixta gorrian zohan batek azpian hatzemaiter du Jaun Dótezac zaharra.” (aipu zehatzik ez dut eskura) .

“Gaineratiko guzietz, lehengo bera: nausi-ondoko edo “*gérant*” bera, *Pochelou* gure aspaldiko adiskidea; inprimatzale bera, Jaun Lamaignère Baionakoa.” (E 862, 1903-12-31, Supl. HU?).

”Adéma zenak lehen ezkontza benedikatu zuelarik Hazparneko herrian, jaun Gose eta andere Egarrri zituen elgarretaratu.” (E 1908-1-10 Mintz. 163).

“Atharratzeko Jaun gazte d’Elissagaray, gure nausi berriak (...)” (E 737 “Ongi ethorri”).

HUren adibideok ez dira ugariak, *jauna* pertsona izenaren atzetik dutekin konparatuz. Nolanahi ere joskera horren adibide franko bildu du OEHk, Hego eta Ipar, zahar eta berri: Elizanburu, Laphitz, Arbelbide, HU, Oxobi, Larzabal, Orixe... (OEH, X, 157. or.). Iparraldean idazle modernoen artean erabiliagoa zatekeen arren, Azkueren adibideak ere aurki daitezke:

“OR DA EMEN. Euskerazko liburu barriak. “Baionako *Eskualduna*-gandik euskerara biurtu dogu (...). Jaun Adema Kanonigoa oraiñarteko lan guztien moldaldi barri bat igituten eidago.(...)” (Euskalzale 1897, 32).

“*Ibaizabal* albistaria “Jaun Jose Astuy-renean”. (*Ibaizabal* astekariaren mantxetan beti ageri da).

Kontua da HUK berak ez zeukala joskera hori euskara garbikotzat, frantsesarena zelakoan, noizean behin baliatu zuen arren. Orduko euskaldun eta euskalzale askok gogoko omen zituzten *Monsieur, Madame, Murde* edo *Musde* gaitzetsiz, eta euskaraz tituluak nola behar diren solastzat hartuz, hona zer esaten dien herrietako berri heltzaleei:

“Izena bera aski *jaun* da eskuaraz: Larramendy, Etcheberry, Larrondo. / Nehork ez du erraiten: Jaun Larrondo. Izaitekotz ere “*Larrondo jauna*”... Izenaren ondotik *jauna*. Izena berik hobe halere. Izenik ez deneko da eskuaraz *jauna*; izenaren ordain edo karguaren lagun, ja gorago erran duguna. / Ea gure berri heltzaleak oroituko direnez huntaz.” (EO 42 1907, “Monsieur-Murde”, Zer eta zer).

Halaber mintzo da “Murde David” artikuluan ere:

“Ea bada nor entzunen duzuen erraiten gutartean, edozoin jaun ttipi ala handi bere izenaz deitzen delarik: “Jaun Oihanburu”, eddo “Jaun Errekarte?. – Ez eta Errekarte edo Oihanburu jauna. Izenaren aitzinean ala ondotik, bardin gaizki doa *jaun* hori. / Oihanburuko jauna ba; Errekarteko jauna ba; eta etxeko jauna ere ba.” (“Murde David”, E 1908-7-17, in *Ze.* 176).

Lafittek antzinako ohituratzat dauka (*jaun Pirot, andere Bixenta* etab., G 158-7, Nota)⁴. Euskaltzaindiaren gramatikak ez du baztertzen: “*Jaun* eta

andere eta antzekoak izenaren ezkerrean nahiz eskuinean agertzen ahal dira” adib. “Andre Joakina” (EGLUPB 183). Beraz HUK, aipatu joskera arrazoi berezi batzuegatik erabiltzen du, bere irizpide garbizaleen kontra eta jakinki: edo adierazpidea aldatzeko, edo agian frantsesaren tituluzaletasuna egoki itzultzen dutelakoan edo dena delakoagatik.

Hona beste aposizio kasu batzuk, non joskera ohikoa aldatzen baitu:

“Hemen Eskual-herrian (...) bibaka, esku-zartaka, oihuka zerabiltzaten ahotik ahora: *Lathan, Lefebre, Paulban, Blériol*, eta bertze zenbait, frantses; *Farman* anglesa; *Curtis* amerikanoa; orotara frantses gehiago, arrotz baino. Nausi ere frantsesak airean ibiltzen. / Amerikano Curtis delakoa naski oro baino gehiago zalutasunez; “ (E 1169 “Hegaldaka”).

“Behinere guk eta gure ondokoek ez ahanztekoa baita: Etcheverry zenak zuela hasi gazeta Eskualduna Eskual-herriaren onetan; hasi eta xutik atxiki, gu lagun, hamasei urtez.” (E 1083, 1908, “Zertako handi? / Eta izena?”).

Zer esanik ez, euskal joskura ohikoak (“*Curtis* amerikanoa”, “*Eskualduna* gazeta” tankerakoak) askoz gehiagotan erabili ohi ditu HUK. Lehen adibidean ohikoaren ondoren ageri da ez ohikoa. Adjektiboaren *inversioa* dateke (ik. III. 4). ‘Amerikano den *Curtis* (delakoa)’ gisa ere uler daiteke aposizio ez-murrizgarri hori. Bigarrean *Eskualduna* adjektibo gisa ere uler daiteke. Hortaz, era batera edo bestera irakurriak izateko bide ematen dutenez, baliagarriak dirateke estilistika aldetik.

Beste aposizio kasu batzuk ere, ohi ez direnak, ohargarriak dira morfologia aldetik. Adibidez:

(Baionako ontzi-husleen grebaz) “Pentsa ezazue, zer kalamitatea den, hiriko eta herri inguruetakoko negozioarentzat, langile hoik oro betan lanari uko jartzea. Untziak han, Jainkoak dakiela nondik etorriak, puskaz eta gizonez beterik; berriz itsasoari lotu behar gorriak; oren guzietz itsuski diru jaten ari alferretan.” (E 1248).

Adibide honetan “berriz itsasoari lotu behar gorriak” (untziak) aurreko “etorriak”-en aposizioan edo kasu berean dago; ohikoagoa zatekeen “behar gorrian” baina idazle kazetariak ustekabeko kasuan jartzea hautatu du (ustekabea sor daiteke ere *gorri* —apaindurazko *epithetum constans* delakoa, *beharren* ondorik joan ohi dena kolokazioa osatuz— txertatzen edo eransten delako).

“La tradition semble indiquer que *jaun* eta *andere* se plaçaient mieux jadis devant les noms propres. Ex.: *jaun Pirot, andere Bixenta, andre Madalen, monsieur Pirot, madame Vincente...*” (Lafitte G 158-7, Nota).

6. Estilo arrazoiengatikoa da ere kasu-markaren ezabaketa, elkarren ondoren eta kasu berean —nahiz atzizki edo pertsona edo plural marka berearekin— doazenean osagaiak. Hots, juntatzen diren osagaien arteko azkenak bakarrik darama kasu marka edo atzizkia.

“(…) misionest gaztearen bokazione ederrarekin (...), haren gogoeta guziki kolpeka ari direla bizi huntako atseginez, goxotasunezko solasak.” (E 1148 “Zato aberasturik”).

Gramatikak ‘atseginezko, goxotasunezko solasak’ behar duela erakusten du. Idazleak, errepikatze kakofonikoa gerta ez dadin edo zalutasunagatik kendu egin dio lehen osagaiari *-ko* (idazkeran aski da ere gidoi bat ezartzea *atseginezen* ondorik: “*atseginez-, goxotasunezko solasak*”). Halaber ondoko adibidean, non *espanturi -ka* kendu baitio:

“Eta bere buruaz espantu, buhaka! Hau eginen, hura eginen, zer nahi eginen.” (E 1202).

Adizki trinkoetan ere gogoko ditu holako buztan mozteak. Etsaien atertu gabeko ahopaldi eta egitate tzarrak oro *Eskualduna* kazetak ezin dituela salatu eta, diosku:

”Bertzeak bertze, gure ministro tzar eta heien kideko deputatu eta zentor diren bezalakoek eman lezagukete lanik aski heien ahopaldi eta egitate izigarriak oro nahi baginintu, egunez egun, hemen ezarri. (...) Nor jarraik alimale horier? (...). / Zinez erraten dugu hainbertzetaraino gaudituz doala egunetik egunera gero-ta gehiago Frantziar nausituak ditugun gizonen tzarkeria, non ez baititzazkegu hemen astean behin, laburtuz ere, oro aipa, derabil derasatzaten izigarrikeriak.” (E 824 “Nor jarraik?”).

Idazlearen elipsi bereziok (*eta* juntagailuarena eta kasu, pertsona, plural markena) zalutasuna damaiote mintzaldiari. Azken adibidean, bestalde, lehen adizkiaren *-tzate* ezabatuz, arnas-estuka, ezin jarraikitze hori imitatu nahi duela dirudi (idazkera sinbolikoa).

7. Aditzaren arloan HUren berezitasun batzuk aipa ditzagun. Lehenik, forma zahar zenbait erabili zituen, berariaz agian. Adib. *hasi* aditzaren erregimen zaharra (nor-nork) egungoaren (*nor(nori)* orde, edo honekin batera. OEHn Leizarraga, Monho eta HUren adibide bana jasotzen dira. Hona beste hiru:

“Ez bakarrik jende iñorantak, deus eztakitenak; *a, b, c, d*, izkiriatzen, ez irakurtzen ikasi ez dutenak; edo haurrean zerbeixka ikasten hasi bazuten ere, handitzearekin oro ahantzirik soraio bilakatuak” (E 1216).

“Hartakotz zuten (...) hasi egiten zahar ezinduen behar arau laguntzeko, keza bat” (E 1221).

“Ja izialdura sartzen hasia du etsaiak. Ja toki anitzetan geldituak dire imitorioak, odol ixurtzearen beldurrez. (...)” (EO 11, 1906-3-16).

HUren forma trinko antz ere, adib. *derasa, diharduka, dagi, dema, derra* eta euretarikoak, orobat *dugun* aginte adizkia, aspaldikatuak dira Ithurriren arabera (G 117-118, II; 184)¹⁵. (Ik. beheraxeago adizki trinkoez esanak).

“Aski beraz; aski gezur eta ohointza (...). Dugun libertatea; dugun zuhurtzia; dugun bakea” (E 323).

Pasibo hein bat zaharrea zatekeen *-a* mugatzailerik gabekoa. Ithurriren araberakoa da: “*gizonaren semea ezpaita etorri zerbitzatu izatera*” (G 438).

“Kondenatu izan da” (ca 1907).

“nola (X eta Y) kondenatu izan diren” (‘han sido condenados’) (EO 48 1906-11-30).

“Letra hau irakurtu izanen da Diosesako Eliza guzietan (...)” (1907).

Lafitteren adibideak, aldiz, oro dira *-a*-dunak (G 644, 645).

Beste forma batzuk ere, egungo euskaran agramatikaltzat joak, korritzen bide zuten HUren garaian: adib. *ezin* + partiz. + aditz laguntz (*izan* gabe). Iragan hurbilean gertaturikoak kontatzean, dio:

“Egun zortzi ezin aipatu ditugu eskuaraz Donibaneko besta ederrak; egun ere laburzki baizik ez ditzazkegu aipa, (...)” (E 532, 1897).

Euskaltzaindiaren gramatikak joskera hori debekatzen duen arren, (*ezin*) “aspektua burutua denean *izan* aditza behar da (“*ezin ikasi izan* dugu” vs “*ezin ikasi* dugu”, EGLUPB 423), iraganaldiko “*ezin aipatu ditugu*” Ithurri eta Lafitteren gramatiken araberakoa da (*Ezin ikusi dut*, je n’ai pu le voir”, *ezin atxeman dut* ‘il m’a été impossible de l’attrapper’)¹⁶. Antzinagoko euskaran ere badira ber gisako adibideak Leizarraga eta besterenak, R. de Rijk-ek esan didanez.

Aditz forma zahar batzuen erabilerarekin batera, beste forma batzuen hein bat hedatu zuela dirudi. Adib. *-ki*, aditzoinari erasten zaion atzizki pun-

¹⁵ “Impératif (...) *Uk, Un, Uzu, Uzue, Bu, Bute, Dugun* (...). Remarque: Aujourd’hui cet impératif n’est point employé; il est remplacé par l’impératif du verbe périphrastique *ukhaten du*. Ex: *Ukhan* (ou *izan*) *beza miserikordia*, qu’il ait miséricorde.” (Ithurri G 184).

¹⁶ “*Ezin*, suivi d’un verbe, sert à exprimer le verbe français ne pouvoir. Ex: *Ezin ikusi dut*, je n’ai pu le voir.” (Ithurri G 70 8°).

tukariaren marka, aditz batzuetara. Ondoko *eginki*, esaterako, ez bide da ohikoa, ez eta idazleek oso erabilia; OEHN ere ez da ageri.

“Bainan, hots, emagun “loi de séparation” hori dugula mementoko *ahamena*, ele bazka. / Zerbeitez ele egin behar, eta hortaz *eginki*...horren ondoktik bertze bat jin arte. Orduan alda; (...)” (EO 1905-12-8).

Lafitteren arabera *-ki* horrek aditzaren egintza bere garapenean aurkezten du eta aditz zaharrei erantsi ohi zaie (G 501).

Hedapena ageri da ere kausa adieraztekoa den ondoko joskeran: aditzoina + *-ki* puntukaria + instrumental kasu-marka (*-z*) (*izankiz*; Lafitte G 884 h *izaki-eta*):

“*Berteaux* gerlako ministro zenak, hura ere itsuski aberatsa *izankiz*, diru aprestatu; hil gizona, eta haren semeak nahi sosa gibelerat; (...)” (E 1346).

(futbolean) “(...) asko gisetara baititake huts egin alabainan, bakotxa beti bere lau zango-besoan jabe ez *izankiz*.” (E 1357 “Foot-ball”).

Normalagoa da, ordea, eta idazleak maitatua, kausa adierazteko halaber, izenondo + *-z* instrum. kasu marka, aditz elipsia dagoelarik (Lafitte G 884 i).

“Holako frango heldu zauzku bazterretarik, *Eskualdunean* eman ditzagun, ez baititugu emaiten, ez *onez*; gaizki eginak direlakotz, edo *hasiak* doidoia, ez finituak.” (E 1163, 1909-7-23 “Ameriketarik”).

Zertako erabili ote zituen forma zaharrok, hiztegian bederen hitz zaharren aldekoa ez zelarik? Arrazoi estilistikoengatik? Adierazkera aldatzeko?. Nolanahi ere, argi dago noizean behin ohiz kanpoko forma bihurriak maite dituela. Adibidez, OEHN nekez aurki daitezkeen (?) ondokoen gisakoak:

“Egia batzu badire beti oroitzeakoak, eta beraz maizegi ezin aipatuak, ahanzkorrenek ere ez ditzaten gogotik gal; ez gal, ezta nahastika gezurrarekin, bata bertzearen ganik *ezin ezaguturainokoan*.” (E 1272).

“haurren arimak, erlisionerik gabe (...) altxatzera deramatzatenak, urrikari ditugu; bainan ez heiengatik gure buruak azkarki agertu *nahirainokoan*.” (E 844).

“Herri guziaren *makurtzeratzen* ahal bada, hobe; frantsesak diona: “autant de gagné pour tous” (E 1181).

Usatuagoak dira “ezin ezagutzerainokoan”, “nahi izaterainokoan”, “makurtzen / makurrarazten”.

“Pour traduire l'impossibilité on emploie parfois *ezin*, que l'on place devant le verbe. Ex.: Ezin atxeman dut, *il m'a été impossible de l'attraper*; (Lafitte G 657. Nota.).

Ezohikoa da, agramatikaltzat joa (EGLUPB 441), *-a* atzizkia eta *ote*, biak aditz partikula eta galdetzaille, elkarrekin joatea (*ote*, aditzaren ondotik, bestalde) ondoko adibidean ageri denez (ohikoa, ordea, othean, o(i)thian-en kasuan, OEH XIII 751).

“Zer derasa hitz horrek? Errabia edo zerbeitz holako dea ote anemia? – Ez, ez (...)” (E 1249).

Aditzaz landa, HUrena datekeen itzulpen testu batean *ohi* aditzondo (?) gisa ageri da (ez aditz partikula, ez izenlagun, ez izenondo) ‘bertze ordur’(?), ‘orduak’(?) (Heg.). Lhanderen hiztegian jasoa dago aipatu esanahia (fr. *Jadis*)¹⁷. Adibide hauek irakur daitezke itzulpen testu berean:

“ohi Jesusen hitzera itsasoa bezala, ematu dira giristinoon gogoak” (EO 41, 1907 “Jaun apezpikuaren letra”).

“Ohi hamabi arrantzaleri emana izan zitzeien...” (ibid.).

Hona beste adibide bat:

“Eta gizonak andreari: «A Maria, saskitik ere gizona gizon». Ohi aditu solas hori jin zaut gogora egun (...)” (E 479).

III. JOSKERA JAUZTEKARIA

1. Joskera da HUren alderdi bereziena. J. Etxeparek Hiriart-Urrutiren hitzordena eta estiloaren gako batzuk atzeman zituen. Esaterako: a) josturaz berdin ziren bi plegu elkarren segidakorik ez zituela elkarren jarraian (1915, in Charritton: 1984: 171). b) batzuetan ondarrera —esaldi, paragrafo nahiz testuaren azkenera— jaurtikitzen zuela sartu nahi zuen pindarra nahiz uztarra; c) noiztenka irakurlea hitz-andanak ulertu nahian ibilarazten zuela, “gogoa dilindan, bainan asmatu nahiarekin ernatua uzten zautzula, irriz”; “gogomenen jauzte lilluragarriaz” Hiriart-Urruti nagusi zaiola Ademari ere esaten digu. Orobat “noiztenka nahasixe zabilalako ustearekin gelditzen ginen” (ibid., in Charritton: 1984: 231)¹⁸. Lafittek HUren jauzi, entreat eta joskera

¹⁷ “*ohi* 3°: *Ohi* a dans cet emploi chez Haraneder un sens autre que “de coutume”. *Tobias gaztea aurkitu ohi zen bezala Rageserat goatean* (Phil. p. 54 éd. 1853), *Israeldar guziak ilki ohi ziren Egyptotik* (p. 21). Dans ces deux passages *ohi* pourrait se traduire par “jadis” (Lhande, Dict.).

¹⁸ “Ahopaldi nasaiak zituen laketenik; sekula kasik ez biga, datxikola, josturaz berdin. Batzutan bospasei alditaraino hatsa artetan hartuz, eta zu begia zabalik hari beha, ondarrerat aurdikitzen zuela sartu nahi zautzun pindarra; bertze batzuetan dena mami, eraskitza eraskitzari jarraikaraziz joriki, burua ezteki joaren ariaz, betetzen zautzula eta argitzen; noiztenka pilota batzu bezala hitz andana bat erainik, xingilika heien artean ibilarazirik,

dantzaria aipatu zuen (“pirouettes”, “cabriole”. Ik. 6. Oharra), bai eta haren fantasia¹⁹.

2. HUren joskeraren fantasia edo zalutasun hori aditzaren erabileran oinarritzen da; batez ere aditz elipsi eta *inversio*etan, eta, hein bat, adizki trin-koetan. Aditz laguntzailearen elipsia bereziki kontaeran baliatzen du, aditzoi-na hutsik ezarriz usu, edo aditz nagusia partizipioan. Baina aditz nagusia ezabatzen ere badaki, edo aditzik bat ere gabe hizketa eta kontaerako esaldi labur-rak osatzen. Aditz laguntzailearen elipsia da Ithurrik “syntaxe de la rapidité de la phrase” deitzen duenaren oinarria (G 483).

Aditzaren bere gisa lekuratzeak (are SOV delako ordena kanonikoa maiz elkarrizketan ere ez gordetzeak) nahiz aditzaz landako *inversio*ek eta figurek HUren hitzordenaren askatasuna —mintzaira erretorikoaren edo estilistika-ren manupekoa— erakusten dute. Aditz aurreratzea kontaeran nahiz estilo diskurtsiboan gertatzen da. Azalpen eta eztabaidan ere usu, eta ez gero esaldi luze korapilotsuetan:

“Ez da baitezpada elizatiarra. Da gizona; gizon zuhurra, zuzena (..)” (E 1206).

Aditz laguntzailearen *inversio* edo aitzinatzeaz baliatzen ohi da enfasia edo galdegaia adierazteko, Ithurrik adierazitako bidetik (G 378)²⁰:

“Giten ixil, mintza ditela gauzak” (E 262).

Baina badaki ere, irakurlearen gogoia zintzilik utzi nahi duenean, aditza, edo beste osagai bat, garrantzitsua (galdegaia, sasi-galdegaia...) perpausaren

gogoia dilindan, baina asmatu nahiarekin ernatua uzten zautzula, irriz” (J. Etxepare: 1915; in P. Charritton: 1984: 171-172. *Xingilika*: fr. ‘à cloche-pied’).

“Bego haatik, ahopaldiaren itzulika aberats bezain malguaz, hizkuntzaren nasaiaz, zirtoz, erran zuhur oroitzagarriz, gogomenen jauzte lilluragarriaz, alaitasunez eta euskaldun zumoz, bego hazpandar semea nausi. Orainokoan Hiriart-Urruty dago gure lurreko idazleen errege; (...)” (J. Etxepare: 1925; in P. Charritton: 1984: 231).

¹⁹ “Hastiago zituen erdaratik hurbilegi zauden hitz-arrimua, nahiz huntan ere ez zen Azkue edo Altube batzu bezain hertsu: eskuara ez zuen preso atxiki gogo, ez populuak, ez izkiriari zaharrek nehoiz ezagutu lege tinko batzuen gatetan. Fantasia poxi bat ba ahal doako Eskualdunari ere eleka ari denean; batean hitz-erdika, bertzean hitza doblatuz, aditza noiz ken eta noiz ezar, hitz batzuen lekua hemen behin antola, gero han. Hiriart-Urrutyk zumea bezala bazerabilkan eskuara, gogo-bihotzak eta aldarteak gidari.” (Lafitte: 1971: 38-39).

²⁰ “on intervertit quelquefois, dans les unes et les autres (phrases négatifs et affirmatifs) l’ordre des auxiliaires et des infinitifs, quand on veut attirer l’attention sur un mot. *Ni nintzen lehenik iratzartu*. C’est moi qui m’étais réveillé le premier. (Ithurri G 378).

edo paragrafoaren ondarrera igortzen, azken pindar, ostiko edo ustakabeko gisa:

“Ez dute nahi jaun garbi horiek ohointzarik ... bertzek egitea.” (E 860).

“Horra zertako, igandean zortziko pestan aurkituko diren, hemen gaindiko framazon guziak; heien esklabo eta eskumakil, eskualdun giristinotasunaz ala jazko haizeaz bardintsu axola dutenak; gero edozoin pestaren usainera laster egileak. / Bertzeak egonen dire etxean.” (E 1213).

Derragun bi hitz adizki trinkoetz. HUK maite ditu adizki trinkoak eta maiz eta ugari darabiltza, hogeitaz eta gehiago aditzen —Ithurriren gramatikakoa ia guztien— forma trinkoak; horien artean *noridunak* eta aginterakoak ugariekin (hots, gutien erabilienetarik), labur nahiz luze: *dagin*, *dagiguke* ‘hark guri’, *dagizkigun*, *daduko*, *dagokotelakotz*, *zeratxizkotela*, *diragazkagun*, *loakiket*, *zerason* ‘erasten zion’, *deramagun*, *deremotela*, *datxikogun* ‘guk elkarri’ (analogiaz; Ithurrik *gatxezkon*), *zemoten*, *demozuen*, *demagutela*, *dugun* eta hainbat eta hainbat. Horietako gehienak ez ziren esaten ahozko euskararen HUKen garaian; baina ez ditu asmatzen ere (ez gero bat edo beste?) idazle zaharren lumatikoak baitziren Ithurrik bilduak. Bai hedatzen, forma zaharkitu nahiz erabili horiek, pertsona desberdinetara, aurrizki nahi deklinabide markak erantsiz (*ba- bait-*, *-n*, *la(rik)*...). Aspektu aldetik zuten balioaz jabetua zen HU baina, bereziki, adierazkorrak eta balio estilistikodunak zirelako zerabiltzan bere mintzaldi erretorikoari indar emateko, hots, musikaltasun eta eritmoarekin jokatuz, jokoak eginez gozatuz:

“huntaz bertzerik den, darion, derasan gazeta lohi bat, (...)” (EO 8, 1905-2-24).

Nahiz balio estilistikoen ustiaketan, asmamen eta ausartasunean J. Etxepareren heineraino iristen ez den²¹. Adizki trinkoak balioesteko joera honetan, nafar-lapurterazko idazleetan ageri dena, Ithurriren gramatikak bere eragina izan bide zuen, zeren, adizki horiez osatu taula zehatzek parte handia betetzeaz gainera, hark ohartarazia zuen mintzaldiaren zalutasunak eta trinkotasunak asko irabazten duela adizki hauez baliatuz, euskararen ongi eza-gutzailleek egiten zekitenez (G 118 III).

3. HUK egitura-figura erretorikoak maite ditu, simetrikoak batez ere (paralelismo, antitesi, kiasmo izenekoak) baina baita asimetrikoak ere: hiperbaton, hipalage, anakolutu,... Eta egituren errepikapena eta aldaketa –eritmoaren euskarri– bada ere idazle honen ezaugarri nagusi orokorra, joskera edo

²¹ J. Casenave, *De l'article de presse à l'essai littéraire: Buruchkak (1910) de Jean Etxepare*. Thèse de Doctorat d'Etudes Basques, 1997, Université Michel de Montagne-Bordeaux III, 358-366.

hitzordena normalaren haustea da, hain zuzen, haren zer berezietarik bat. Izan ere, perpaus batzuk oso bihurriak –nahiz landuak– ditu: hitzordena aldaketa simetrikoagoa dutenak (anastrofe) edo asimetrikoagoa (hiperbaton). Adibidez, lehenbizikoen artean.

“Barthou ministroa Oloronen baizik ez da nausitu zinezko tzarrik” (EO 19 1906-5-11 “Igandeko bozak”).

Hurrenkera normalagoa: “Zinezko tzarrik ez da nausitu Barthou ministroa Oloronen baizik”. Edo: “Ez da nausitu zinezko tzarrik...”. Hitz andanaka irakurri behar da, baina eskubitik hasita; gero, ohi bezala, ezkerretik esku-bira. Eskema metriko baten itxura du: 6 + 6 / 5 + 5. Halaber:

“Anitz gizon galdu baizik ez dute ardietsi bertze ondoriorik” (E 1465).

Hona berriz, hiperbaton (hitzordena aldaketa hautazkoa, esanahi aldaketa gabea) bortitzagoak: “*Hogoi soseko* oihal eta perkal eta musulin xuri-gorri saltzaleak balakike zenbeiten berri; nahi balitz mintzatu.” (EO 1905-8-18).

Irakur bedi: “*Hogoi soseko* oihal eta perkal eta musulin xuri-gorri zenbeiten berri balakike saltzaleak”. Hitzordena normala hautsi egiten da bide erdian eta, xuxen jarraitzeko irakurtzen, jauzi egin behar da hurrengo hitz andanarekin lotzeko, eta ondoren atzerapausoa egin. Aitzinekoak bezala, errima du.

“Lotsaturik gelditu omen da, eztakigu xuxen non, bere barrika, higatuxea, harrasi baten aldean xutik utzirik. / Nekeaz bertze sabeleko minik ere ahal zuen; ezik nonbeit zerbeit behar ez zen eginik edo harturik, poliza ondotik omen du.” (“Etsiturik”, E 1231 Han-hemenka).

Hurrenkera normalean: “ezik behar ez zen zerbeit nonbeit eginik edo harturik,...”. Hemen ere bidean abiatu ondoren, jauzi egin behar da eta gero atze-atzeka.

“(…) huna zer egiten duen. Igortzen du sehi bat bertze saltzale harek etxean dituen saltzeko xapel hogoi handienak eros ditzola eta ekar lehenbailehen. / Gaitzak ziren, ((koma, neronek jarria)) zabalak, parasola testament zaharreko baten itzala zutenak.” (E 1228 Han-hemenka, “Xapel handiak”).

Arruntagoa: “bertze saltzale harek etxean saltzeko dituen hogoi xapel handienak”. Eta: “testament zaharreko parasola baten itzala zutenak”. Hemen jauzi eta gibelerat urrats, jauzi eta gibelerat urrats egin behar da.

“Predikua eskuaraz (...). Han ziren arrotz batzuek nahiago zuketan frantsesez; bainan Jaun apezpikuak hola du nahi zuela erran; berak ez konpreniturik ere, zuzenago baitzitzaion eta ederrago izanen zela hor eskuara.” (E 1285 EH: Lapurdi: Guetary).

Ohikoagoa: “hola nahi zuela du erran” (edo: erran du). Jauzika, aitzin-gibelka irakurri behar hemen ere. Idazlea estropozuka dabilela dirudi baina joskera landuak dira.

“Jainkoaren aitzinera eskuak hutsik agertzea sarri aski izanen da; dugun bederen ostiko hortaz kondu emaiterik ez.” (E 1226) (Hots: ez dugun bederen ...).

“Zoin diren, ez eta zonbat, eskualdun hilak, gerlaren hastapenetik hunat soldado eztakigu oraino xuxen.” (E 1430) (Hots: Eztakigu oraino xuxen zoin diren, ez eta zonbat, eskualdun soldado hilak gerlaren hastapenetik hunat).

Esaldi batetik besterako jauziak ere baditu: “Halere beti izanen dire Parisen eta bertzetan erraileak (...).../ Eta ez baitire gero nongo nahiko semeak; baitire deputatu gorrien artean bertzenaz iduriz gizon handiak, edo bederen zenbeitek gizon handitzat dauzkaten holaxet mintzo.” (E 366) (Hots: Eta ez baitire gero nongo nahiko semeak holaxet mintzo).

(*Progrès de Biarritz* kazetaz) “miarritzar eta hura iduri ziri kazetari franximan hatsa gezurra diotenen arabera: “katixima eskuarak dauzkala Frantzian diru untziak eta bereziki “caisse d’épargne” hori tripatik minez” (E 840).

Irakur bedi: “hura iduri franximan kazetari ziri hatsa gezurra diotenen arabera”. Edo: “hura iduri kazetari franximan ziri hatsa gezurra diotenen arabera”. Honek *hipalage* delako figuraren itxura du; hots, adjektiboen leku aldatzea, kasu honetan *ziri* adjektiboarena. Poesian erabiliagoa da, noski. Badirudi anakolutoa baino landuagoa dela. *Hatsa gezurra du* lokuzio metaforiko (‘oso gezurtia da’) bihurritzen du. Eta berriz, errima.

Ondokoan, izenaren (ez adjektiboaren) lekualdatzea:

(Erretretako legeaz mintzo delarik, nola bortxa den guzientzat, urtean honenbesteko bat emanez) “Asurantzaren batean sartzen zire zure nahiz; suaren kontra, eritasun askoren kontra lagungoak, konfrarioak egiten dituztenek ez dute bortxarik; beren nahiz sartzen dire, konfrario hetan, lagungo hetan; emaiteko duketen hura ez badute nahi eman, haizu dire nahutenean has; nahutenean geld; araberan gal edo eskura laguntza. / Hau ere hala egin balute lege; erretretartzeko nahi zuena hortan sar; nahi zuena kanpo geld; (...)” (E 1255 “Nahi ala ez”).

Komunagoa: “Lege hau ere hala egin balute” nahiz dagoen hitzordenan ere oso ondo ulertzen den. Hain zuzen, erretorikak efektuak bilatzen ditu, hitzordena kanonikoak ez bezala sujeritzen dituenak. Antzekoa da “Halere oraino lege berriak egin balitzate bederen ontsa; eginen duten ongi poxia baino anitz kalte eta gastu gehiago ekarriko dituztenak ez balitzate legeak egin!” (E 1118).

Hitza eta silaba ustekabeen mozten du inoiz. Hona hemen adibide bat, “Beribil” artikulukoa, non J. Etxeparek zioen “gogomenen jauzte lilluragarri” hori gertatzen den:

“Bi urtez, egunetik has, luma hunek hemen ez du izkribatuko ez *auto*, ez *oto*...are gutiago *astomobil*; bainan ba beti *beribil*. Hitzeko gizon ez bagira, zuek oroitaraz. Berri heltzalek, behar orduan, guk bezala egin balezate, lan bat gutiago guretzat otom...uthur eta asto buztan mozten artzea.” (E 1909-4-30 “Beribil”).

Inoiz hitza bi zati egin eta tartean beste osagai bat sartzen du (*tmesi* delako hiperbaton mota): “Iluntzeari buruz jeikirik badoazi handik aitzina; herri zonbeitetarat naski hur eta bildu nahiz gauarentzat.” (E 1436).

Beste inoiz, deklinabideko kasuetan komunztadurarik ez da ageri:

“*Syndicats* direlakoetan sartuak, baziren berritan *sei mila* errient. Biziki gehiago, *Amicales* deitu, izen eztixagoko (sic); azkenean oro xede beretako: ez Jainkorik (hori erran gabe doa) ez Frantziarik, ez armadarik, ez dutela nahi.” (E 1327 “Legeari obedi”).

Erran nahi baita: “izen eztixagoetan”. Edo: “izen eztixagoko *Amicales* deituetan”. Edo agian: “*Amicales* deitu izen eztixagokoak”. Honelako besterik oraingoz aurkitu ez dugun arren, ez dugu uste inprimatze hutsik dagoenik (eta balego ere, HUK honelakoak egitea ez litzateke harrigarria, irakurlearekin jolas-tea gogoko baitu). Kasu honetan badirudi irakurleari uzten diola idazleak esaldia bete edo osorik –eta modu batera nahiz bestera– deklinatzeko, hots, josteko lana.

Joskura bitxi-bihurri-apaindurazkook ez dira oso ulerterrezak eta beraz ohikoak kazetaritzan; HUK berak ere noizean behin baino ez ditu holakoak idazten. Kazetariak irakurlearekin jostatze gogoia erakusten du, elkar ongi aditzearen ondorioz; hizlariak bere *ethos* edo sinesgarritasuna luma trebe ausartaren bidez sendotzekoa ere bai.

4. *Inversio*, hiperbaton edo hitzordena ohikoaren bihurritze gozoagoak ere baditu. Adib., ahozko mintzairaren eite duten joskera anaforiko batzuek, anakoluto itxurakoak (?), enfasi adierazleak:

“Bertzalde anitzek eman zioten Kanboarre boza” (1902-5-9 “Diharasarry apeza” (E 1902, in *Mintz.* 106),

Ondoko *inversio*ak (hitzordena aldaketa nahitaezkoak, esanahia ere aldatzen dutenak) estilistikoak dirateke ondokoak, adjektibo (izenlagun) baliokoak (“*inversion*”, Lafitte G 120); *tirano lege*, *katoliko buruzagi*, *zozialist aitzindari*, *maltzur joko*, *urde apez*, *ogi-egile soldado*:

“tirano egitateak eta tirano legeak ezin jasanez (...)” (E 1158).

“kondenatu duenaz geroz katoliko buruzagien Buruzagiak,...” (ibid.).

“Diote gorki zozialist aitzindariak: lege hori langilearentzat on baino kalteago litakela, non ez duten berriz hasirik egiten hobeki, lehen aldian baino.” (E 1254).

“Etsaiaren atsegina da eta maltzur jokoa, jende xehearen atxikitzea buruzoro barbutzika (E 1145).

“(...) lapurtar mera ohi batek zion, aitzinagoko astean: “Deus makurrik ez ginuke, urde apez horiek egon balite nonbeit. Preso behar litazke guziak ezarri boz egunetako, hilabete bat aitzinetik” (E 1216 “Zoin gibela”).

“Conflans-en-Jarnisy eta Colmar hirietako etsai garak andeatu dituzte (...)” (E 1473).

“Ogi-egile soldadoek omen baitzioten, agian iraunen zutela urri arte, hara non duten kanpoa, hain laket zuten lanetik;” (E 1253 EH “Baionako grebak”).

“(...) itotzale pozoin tzar hetarik dariotela (...)” (E 1473).

“(...) itoz hil-arazle pozoin hetarik zernahi aurdikirik (...)” (E 1472).

“Bainan izendun paper baino gehiago dire izen gaberik” (E 374). (Hots: paper izendun baino gehiago da paper izengaberik).

Hona hiperbaton gozoagoak. Ondoko adibidean, determinatzaile zenbatzailea eta izena elkarrengandik bereizten ditu:

“Ez dau (sic) erraiten zerendako eginarazi dituen Donibanen hirur botz emaiteko leku” (EO 30, 1907-7-26).

Ohikoagoa: “botz emaiteko hirur leku”. Edo: “hiru leku botz emaiteko”.

Konparazio-termino, juntagailu, aditz-partikulak ere aldatzen badaki: *baizik, baino, omen, behar, ere...* Jendearen ahotan ere maiz korritzen dute (anakolutoak?).

“Zenbeit ehun baizik irakurtzale ez duen (kazeta) ttipi bati emanen dio batek urtean 10 libera” (EO 26, 1906).

Komunagoa: “Zenbeit ehun irakurtzale baizik...”.

“gure libertimenduek irabaziko baizik ez dute” (EO 40 1907 EH Kanbo).

Normalagoa: “ez dute irabaziko baizik”.

Bainoren destokitzea, bukaeran jarritz. Adibideak ugariak dira. Ondokoan bigarren aldiari aldatzen du lekuz, lehen aldiari normal kokaturik baitaigo:

“Diote gogorki *zozialist* aitzindariak: lege hori langilearentzat on baino kalteago litakela, non ez duten berriz hasirik egiten hobeki, lehen aldiari baino.” (E 1254).

“Egia handiagorik egundaino nehork ez du erran hori baino.” (E 1270).

Omen aposizioan, aditz laguntzailearen ondotik. Ondoko bigarren adibidea ausartagoa da:

“Oraikoa *Madrilen* dire omen makurrik handienak” (E 267).

“Ile iduri harizko edo zurda mehezko perrekeria batzu badire erdi merke; bainan egiazko ileak, emazte ile luzeak bereziki, kario dira itsuski omen” (E 1241).

Erran dugu idazle apaintzaileek ohi dituzten *inversio*, *anastrofe*, *hiperbaton* edo tokialdatze landu eta estilistiko anitz aurki daitezkeela HURen kazetalanetan. Adib., goraxeago aipatu aditzaren lekualdatzeaz gainera, erlatibo atzeratzea (X...-n /-lako + -ik); *bederen* aditz nagusi eta laguntzailearen artean ezartzea; *ere*-ren hitzordena askatua; bertze gibeleratzea; *zenbat* izenaren ondotik jartzea (hizlaritzan eta ahozko mintzairan normala, adib. harri-durazko perpausetan eta hitzordena normalarekiko kontrastasunean, adibidean ikus daitekeenez); *-en* genitibo objektu adierazlea aditz-izenaren eskubira, nahiz ondoko izenik edo honen ordezkotako *-a* markarik gabe, eta halaber *-ko* izenlaguna. Honelakoetan nabaria da estilo bilaketa. Adibideak:

“Eta ez dauku oraino nehork hitz bat altxatu, makur erran dugulakorik” (E 835 “Etsemplu”).

“Mintzoak oroitaraz bederen dezake osoki soraiotua ez dena; (...)” (E 1244).

“Hala ere diote hiru ez bada lau jakintsun liburu berriaz elekatu ditu(d)anak” (EO 9, 07-3-1).

“Alfer-lan zerbait bertze emozute gудuei” (E 390).

“Raynal derizalako bordales judu higuingarri bat./Eta zenbat bertze buruzagi?” (E 389).

“Eskual-herrian berean *zenbat* arrotz, kaskoin eta bertze, frantses garbia baizik ez dakiten jaun eta jaunskila, xanfarin, langile gazte, alfer ziri zohitu zenbat ez dugu ikusten (...) noiz nahi edanak (...)” (E 840).

“Hori ez duzue guri erran behar, nahiz jakitea gauzen laket dugun” (E 1344 “Saltzaleri”).

(Pams, laborantzako ministroaz) “Beti aberatsa omen da biziki eta laguntzalea beharretan direnen. / Ez beharretan diren guzien laguntzalea, ez, bainan bere kidekoen, bereziki framazon eta holakoen.” (E 1346 “Poincaré”).

“Lapurdiko herri-nausi zen orduan Ustaritze. Baxenabarreko aldiz Doniane Garazi; Zuberoko, Maule.” (E 1094).

5. Aposizioan txertatu ohi ditu hitz nahiz sintagma batzuk, sintagma baten barnean, hitzordena normala etenez eta haiek tartean sarraraziz. Sintagma horiek izenaren ondotik tartekatu ohi ditu batzuetan, hari zerbait eransteko; beste batzuetan, erlatiboko aditz eliptikoaren ordeztan *-le* sustantibatzailea ezartzen delarik.

“(…) gorriagoak jinen zirela, ele eder berekin ziloan barnago gure sartzaille” (EO 19 EO-5-12).

“Ihesari eman dire, bainan ondotik zituzten balentria horren egiten ikusle jendeak” (Adema? E 1287 Berrixkak, “Ohoinak”).

“Eta bizkitartean giristino soldadoek halere zerbitzatu zuten Enperadore fedearen etsai hura” (E 253).

“hura bezalako gizonen gogorako errepublika dugun huntaz bertzerik izanen da” (E 270).

Osagaien eranste eta kentzeok estilo eliptiko trinkoaren bilatzea erakusten dute; eta beti, hitzordena ohikoaren aldaketa bilatuz, adierazpide eta hitzordena normala eten eta haren ordeztan ustekabeak ezartzeko. Ustekabea gerta daiteke osagai berriak esanahiaren aldaketa ekar dezakeelako, kolokazio edo lokuzioekin jokatuz, esaterako:

“Guziak oro erlisioneari dakizuen gerla itsusiaren aitzina egile, edo egileen sustatzale, laguntzale” (E 1197). Kasu honetan *aitzina* sartzen du ustekabea, aditzaren esanahia ere aldaraziz.

Joskura ustekabeak nahi ditu HUK, adierazpide ohikoaren ordeztan:

(Gizon edalea) “ (...) zozoa iduri eta zonbeit aldiz eroa, ero lanjerosenatarik; usain bat, hats bat, nehor ezin aldean egonezkoa.” (E 1239, “Gizon edaleak” art.).

Hemen “nehork ezin jasanezkoa” edo “eramanezkoa” edo antzeko baten ordeztan, adierazpidea bihurtzen du *ezin* partikula *aldean egon* esapideari erantsiz eta “egon” aditzarekin jokatuz ustekabea.

6. Elipsia, bereziki aditzarena, baliabide garrantzitsua da gauzak labur eta doi-doi adierazteko. Aitzinago aipatu “erretoraenek” agertzen den testuan bi elipsi ageri dira:

“gure herrietako elizen ontasun, etxe, lur, diru, guzien jabe fabrikak, ezeztaturik, suntsiturik oro, (...) ebatsi dituztela?” (E 1274 “Norenak handienik”).

“Eta bertzalde zonbat eskoletxe giristino, diosesa guzietan apezpikuen eskuko zirenak; egundaino ez gubernamenduaren izanak; buraso giristinoen dirutik eginak, (...) lan tzar hoienguzien egileak baino ohoinagorik nor non da?...” (ibid.).

Hots: “ziren” (“guzien jabe ziren fabrikak”) eta “eskuko” (“gubernamenduaren eskuko izanak”).

Aditz elipsia sintagmen tokialdatzearekin batera gerta daiteke:

“Bakarrak balire hauk, Espainiako aldean gutaz eta guk egiteko mintzo ez gure gogora, ele gutiz elgarretara ginitazke.” (E 1435 “Frantzia eta Espainia”).

Hau da: “ez gure gogara mintzo direnak”.

Aditz elipsi mota berezi bat bada, *zeugma* figuraren oinarria dena. Zeugmak “uztarria” esan nahi du grekeraz edo bi buru estaltzen dituen txapela. Ondoko testuan bi fenomeno ageri dira: zeugma eta kasu komunztadura, dataren kasuan, bigarrenak bakarrik baitarama kasu-marka:

“Ezkontza handi baten eguna zen katredalean, agorrilaren 6, asteartean. Lagrolet eta Molinié, Baionako familia ezagutuenerarik biga ziren elgarretaratzen. Jende anitz bazen gomit eta ikusle.” (E 1223 EH: Baiona).

“Halako herri on bat behar dautzuegu hemenxe aipatu, merezi duena, gisa guziez, etsenplutzat eman dezagun. / Urrun da Eskual-herritik, bainan Frantzian. “ (E 1240 “Herri on bat”).

“Ez haizu burasoak arreguratzera deusez; edo bederen azken hitza errientaren eta haren buruzagien. Apel egiterik nehorat. / Are gutiago haizu burasoak, haurren etxean atxikitza (...).” (E 1245).

Ondokoan, Larramendi Hazparneko hautagaiaren alde ari dela dio:

“Hau ona dugu eta segura nausitzeaz, bera izanzen denaz geroz, kontrariorik gabe” (*Esk. Ona*, 1907-7-29) (bera: ‘bakarra’).

Adibide horietan “bazen”, “da”, “ez haizu”, “dugu” dtugu aditz uztarrak.

Bestenaz, ugariak dira beste elipsi-figura batzuk: asindeton edo juntagai-lurik eza, erretizentzia edo ixiltzea (eten puntuen bidez adierazia). Ondoko adibidean HUK asindetona polisindetonarekin ("juntagailu anitz") aldizkatzen du, aipatu *variatio* delakoagatik.

"Emazue aipu dela herri batean eliza, bide, zubi; herri guziaren edo anitzen onetan edo kaltetan loakena, noiz eta non eta nola egin, ez egin." (E 1289).

AZKEN HITZ

Kazetari izanik ere, HUK adierazkor eta libreki, jostatuz eta gozatuz erabili du hizkuntza. Bazuen idazle sena eta bazekien ere kazetaritzak joskera eta forma ohargarriak behar zituela. Kazetaritzako hizkuntza-molde egina eta jendearen ahotik hurbilekoa, idazlearen sormen, berritasun sen, aldakortasun, umore eta graziarekin ezkondu zuen. Euskal esamoldeak zirti-zarta josten zituen bere fantasiatzko jostorrazaz, plegu zahar eta berri noiz liluragarri noiz ustekabeko eta beti apainez ehunduz bere hitzaldia.

Berezixe da, bestalde, bere garaikoen eta ondokoen eretzean, hizkuntzaren legeak ongi ezaguturik ere, bere mintzaldi erretorikori indar emateko, jakinki eta ausardiaz gramatika arauak hausteraino iritsi baitzen. Ez da, ordea, hegats ausart bakarra; hor da *Beribilezen* egilea ere, hiperbatonari dagokionez, edo *Abendats* delako S. Mitxelena, morfologian edo hitz- eta hots-jokoetan, edo Lizardi. Ez dugu esango ere HU funanbulista bat izan zenik, edo beste hizkuntza batzuetako idazle eta kolunista zenbait bezain ausart eta hautsizale denik. Ezta ere transgresio guztiei ederretsi behar diegunik; bakarrik, egungo idazleek gramatikari errespetu gehiegi diotela agian,

HUren mintzaira bereziaren erakusburutzat ekarri ditugun hitz, forma eta joskura erreberitu, bihurritu, lege-hausle anitz ez dira ohikoak, ezta Iparraldean ere, ez euskara mintzatuan ez idatzian. Baina adibideen ugaritasuna ere ez da hainbestekoa; eta gero, testuinguruak laguntzen du askotan (adib., lege-hauste kasuetan). Bestenaz, prozedura jakinek sortaraziak dira: osagaien ezabatze (elipsi), gehitze (osagai berriak aposizioan txertatze etab.), aldatze (inversio eta hitzordena-aldaketa) nahiz hitz- eta hots-jokoek.

Nolanahi ere, aztertutako erakusburuok erakusten dute, euskarak morfologian, hiztegian, hitzordenan etab. eskaintzen diela jokorik idazle eta hiztunei, testu erretoriko nahiz bestelakoetan. Erabilera berezi horiek –berariazko

lege-hausteak barne-estiloari dagozkio eta ez dakit hizkuntzaren gramatikan aipagarri diren edo ez. Baina estiloa idazleen edo erabiltzaileen hautua da. Adibidez, aditza non koka, aurreratu edo azkenera igor. Estiloa berez librea da, lehenik. Eta gero, zer eta nola den egokiago halako edo holako irakurle nahiz entzuleentzat, edo honelakoxe edo horrelakoxe testu-motatarako, irizpideak egongo dira, xedearen arabera beti, arrakastatuak izanen direnak edo ez, zure gogo atzemanen dutenak edo ez.

BIBLIOGRAFIA

AZKUE, R.M. 1959. *Euskalerrriaren Yakintza* (EY), I. Espasa Calpe, Madrid.

CHARRITTON, P. 1982. "Lacombe eta Broussainen arteko elkarridazketa", *Bulletin du Musée Basque*, n° 98.

CHARRITTON, P. 1984. *Jean Etchepare mirikuaren (1877-1935) idazlanak*, I, Euskal Gaiak, Elkar, Baiona.

CHARRITTON, P. 1985. "Lacombek Broussini", *Bulletin du Musée Basque* 108, 109, 111.

Euskal Gramatika Laburra: Perpaus bakuna (EGLUPB), 1993. Euskaltzaindia, Bilbo.

Eskualduna (E). 1887-1904 eta 1908-1944. Iparraldeko astekaria.

Eskualdun ona (EO). 1904-1908. Iparraldeko astekaria.

ETXEPARE, J. 1910. *Buruxkek*. Euskal Editoreen Elkartearen berrargitalpena, 1992.

ETXEPARE, J. 1915, 1925. Ikus CHARRITTON (1984): "Jean Hiriart-Urruti kalonjea (1859-1915)", 171-175 orrialdeak; "Jean-Blaise Adema jauna (1861-1936)", 225-233 orrialdeak; "Lecaroz".

ETXEPARE, J. 1931. *Beribilez*. Euskal Editoreen Elkartearen berrargitalpena, 1987.

HIRIART-URRUTI, J. 1907. "Hilak hil", RIEV I, 617-623.

HIRIART-URRUTI, J. 1944. *Zer eta zer*, Lafitterren argitalpena, Collection *Aitzina*, Baiona.

HIRIART-URRUTI, J. 1971. *Mintzaira, Aurpegia; Gizon!, Jakin, Oñati*.

- HIRIART-URRUTI, J. 1972. *Zezenak Errepublikan*, Jakin, Oñati.
- HIRIART-URRUTI, J. 1994. *Gontzetarik jalgiarazia*, I. Caminoren argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte.
- Hiztegi Batua* (HB). 2000. Euskaltzaindia, *Euskera XLV*, 2000, 2.
- ITHURRY (L'Abbé). 1985. *Grammaire Basque. Dialecte Labourdin*, Imprimerie A. Lamaignère, Baiona.
- LAFITTE, P. 1979. *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin Littéraire)*, Elkar.
- Les meilleures pages de Mgr. St. Pierre*, 1952. Imprimerie "Le Courrier", Baiona.
- LHANDE, P. 1926. *Dictionnaire Basque-Français (Dialectes labourdin, bas-navarrais et souletin)*, Gabriel Beauchesne, Paris.
- Diccionario General Vasco-Orotariko Euskal Hiztegia*. 1987. Euskaltzaindia. I-XIII.
- MITXELENA, S. 1977. *Idazlan Guztiak*, I, II, E.F.A, Arantzazu-Oñati.

Laburdurak

E: *Eskualduna*.

EO: *Eskualdun Ona*.

EGLUPB: *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*. Euskaltzaindia

EY: *Euskalerriaren Yakintza*. Ik. Azkue, R.M.

G: Ithurriren edo Lafitteren gramatika; ondoko zenbakiak paragrafoa adierazten du.

HB: *Hiztegi Batua*. Euskaltzaindiarena.

HU: Hiriart-Urruti.

OEH: *Orotariko Euskal Hiztegia*.